

Cooperativisme i autoorganització al barri del Poble-sec (1869-1939)

Xarxa CooperaSec
Eix de Relat
Poble-sec, Barcelona
2019

Autores:
Arnau López Espinosa
Júlia Gutiérrez Ortiz
Layla Dworkin
Ricardo Pérez-Hita

Introducció	2
Context - El naixement del Poble-sec: un barri popular	4
Les cooperatives del Poble-sec	8
COOPERATIVES DE CONSUM	9
La Igualitària (1902-1936)	11
La Madronenca (1902-1906?)	16
La Legalitat (1904-?)	16
Societat cooperativa de consum d'obrers barreters planxadors (1904-?)	17
La Fraternidad Obrera (1904-1906)	17
La Moralidad Obrera (1911-1916)	17
La Oportunidad (1911-1916)	18
La Invencible Obrera (1913-1915)	19
Catorce de Abril (1935-1936)	20
COOPERATIVES DE PRODUCCIÓ	20
Cooperativa de treball del grup d'empedradors de Catalunya (1915-?)	21
L'art de la fusta (1936?-1937?)	21
Cooperativa de forjadors El Martell (1936?-1939?)	21
ESDEVENIMENTS COOPERATIVISTES A MONTJUÏC I EL PARAL·LEL	21
Altres formes d'autoorganització	23
NAIXEMENT DEL BARRI I MOVIMENT OBRER	23
TEATRES I AUTOORGANITZACIÓ	26
LERRouxISME, ANARQUISME I SOCIALISME AL POBLE-SEC	28
CORALS I UNIONS ESPORTIVES	30
GUERRA CIVIL AL POBLE-SEC	31
Passat i present: els itineraris	35
Procés, limitacions i potencialitat de la recerca	36
Bibliografia	40

Introducció

El barri de Poble-sec no ha estat un territori central en l'estudi històric de la ciutat de Barcelona ni del seu moviment obrer. Encaixat i eclipsat entre dos grans focus d'atenció - el castell de Montjuïc i l'avinguda del Paral·lel - ha tingut un paper més aviat subsidiari, fora dels estudis locals¹.

Tot i així, quan les entitats que conformem la xarxa d'Economia Social i Solidària al barri diem que el Poble-sec és i vol ser un barri cooperatiu, no ens inventem res de nou. Abans que nosaltres i que el desert de desmemòria del franquisme, existien al barri iniciatives diverses que manifestaven la voluntat dels treballadors i treballadores, veïns i veïnes arribats d'arreu, de generar alternatives a la societat capitalista.

Així doncs, la present recerca ha buscat recuperar la memòria sobre les pràctiques d'ESS i autoorganització al barri del Poble-sec, des dels seus orígens i fins l'inici de la dictadura franquista. Ha estat impulsada per la Xarxa CooperaSec, amb motiu del 150è aniversari del Poble-sec, i desenvolupada per historiadores vinculades al barri, amb la col·laboració de diverses entitats.

A diferència d'altres territoris de Barcelona, que compten amb un ampli ecosistema cooperativista anterior a l'inici de la dictadura franquista, el Poble-sec ha tingut amb una tradició més escassa deguda a la seva idiosincràsia particular. Per aquest motiu, possiblement, el nostre barri no comptava encara amb una recerca monogràfica sobre el tema. Tanmateix, com a veïnes i entitats que treballem amb els valors de l'ESS al Poble-sec avui en dia, sentim la necessitat de recuperar la memòria de les nostres precursorses i posar en valor altres pràctiques de suport mutu (més enllà del format cooperativista) que han teixit les xarxes comunitàries i econòmiques del barri. I així, contribuir també a completar els relats de la història del Poble-sec.

El període històric estudiat ha estat de 1869 a 1939. La data d'inici és específica del territori, ja que, comunament, és considerada el naixement del barri del Poble-sec: correspon amb l'ordenança que va desmilitaritzar part de la muntanya de Montjuïc, permetent d'edificar en la zona aproximada entre l'Avinguda del Paral·lel i el Passeig de l'Exposició. En canvi, la data en que la nostra recerca s'atura té un abast general: la victòria feixista de 1939, que va arrasar arreu qualsevol iniciativa d'autoorganització proletària i es va esforçar, malauradament amb força èxit, en esborrar-les de la memòria col·lectiva. De fet, poques cooperatives sobrevisqueren aquesta data i cap d'elles sense ésser malmesa en el més essencial.

Així doncs, en primer lloc, aquest article recull la informació recopilada entorn les cooperatives que van existir al barri del Poble-sec, tant les de consum com les de producció. En el següent capítol, abordarem altres experiències d'autoorganització, principalment associatives i sindicals, però també més informals.

---

¹ Volem destacar la tasca ingent de recuperació i difusió de la història del Poble-sec realitzada principalment pel Centre de Recerca Històrica del Poble-sec (CERHISEC) des del 1998.

D'altra banda, recollim el procés de treball amb entitats de l'ESS del barri entorn el teixit actual i els seus referents històrics. Amb elles, s'han realitzat dos itineraris pel barri oberts al veïnat, dibuixant el fil vermell entre el passat i el present de l'autoorganització al Poble-sec.

Finalment, volem compartir el procés, limitacions i potencialitats d'aquesta recerca, desitjant que obri una línia de treball que sigui continuada des d'altres veus i sabers.

Aquesta recerca s'emmarca dins les activitats de l'eix de relat de la Xarxa CooperaSec, que orienta la seva activitat en la difusió dels valors i la història de l'ESS. S'ha finançat amb el suport de la subvenció de l'Ajuntament de Barcelona per a la promoció i reforç de l'economia social i solidària, en la convocatòria de 2018.

Context - El naixement del Poble-sec: un barri popular

Fins a mitjans del segle XIX el nostre barri, el Poble-sec, no existia. Situat entre la muntanya de Montjuïc i el Paral·lel, i entre el mar Mediterrani i la Fira, va tenir una data de naixement concreta; un “Big Bang” que, a diferència de la que va donar lloc a l’aparició del nostre món, podem datar més o menys de manera precisa.

El barri va començar a treure el cap cap a mitjans del segle XIX quan hi apareixen algunes activitats manufactureres, com l’establiment dels prats d’indianes a la zona de les Hortes de Sant Bertran o l’explotació de les pedreres de Montjuïc. Per la seva localització fora de l’antic cos emmurallat, des dels seus orígens el barri del Poble-sec ha estat un espai clarament suburbial. Les muralles de la ciutat es van enderrocar l’any 1854 i, malgrat que el Pla Cerdà no es va aprovar fins cinc anys més tard, en aquesta zona de la vessant nord de la muntanya de Montjuïc ja s’hi van començar a construir habitatges. Tot i ser propera al centre, era poc valorada per les fortes pendents i havia quedat fora del Pla de l’Eixample. Aquest buit va ser aprofitat pels propietaris per desenvolupar la urbanització sense gaires regulacions ni planificacions (d’aquí l’entramat urbà embolicat que tenim a certes zones del barri).

La naixent barriada es va veure atrinxada entre l’ombra del Castell de Montjuïc, que encarnava les ànsies de mantenir el control militar, i els interessos especulatiu per part de la burgesia industrial. Aquest fet es va evidenciar ràpidament en la mateixa fisonomia del nou suburbi, que es va començar a desenvolupar a partir de tres nuclis inconnexos. Ja al 1858 es poden datar les primeres edificacions senzilles per obrers, donant lloc al naixement de les barriades de la França Xica, l’Eixample de Santa Madrona i les Hortes de Sant Bertran; unes divisions que encara avui constitueixen els tres veïnats diferenciats que integren el barri del Poble-sec, juntament amb el petit nucli de la Satalia a la falda de la muntanya.

Tot i així, un dels investigadors per excel·lència del barri, en Josep Guzman, assenyalen que la data concreta del “Big Bang” poblesequí l’hem de situar, sense cap mena de dubte, al 1869. Aquell any es van suprimir les limitacions de construir en la zona que ara coneixem com a Poble-sec, degudes a l’existència del castell de Montjuïc al cim de la muntanya. Els terrenys del barri eren una zona militar de seguretat i, per tant, hi estava prohibida la construcció. Al voltant del castell es dibuixaven tres zones polèmiques que establien quines activitats i edificacions hi podien existir.

- Primera Zona Polèmica, fins a 750 vares (uns 625 metres), on estava prohibit construir, conrear i plantar arbres; era l’abast eficaç del tret d’un mosquetó.
- Segona Zona Polèmica, de les 750 a les 1.150 vares (uns 960 metres), on existien restriccions específiques per cada permís d’edificació; era l’abast d’un tret d’artilleria.
- Tercera Zona Polèmica, a partir de les 1.150 vares i fins la muralla, on es limitava l’alçada de les edificacions a 5 metres.

Així doncs, el 28 de juny de 1869 es van suprimir aquestes limitacions i va començar l'edificació més o menys planificada del barri. El primer edifici construït en aquell llavors es va situar en l'actual c/ Salvà, número 58.

Enguany celebrem el 150è aniversari d'aquesta data. Del moment en el que el nostre barri – obrer, popular, acollidor- va néixer i els seus carrers es van anar omplint d'un bullici de dones i homes treballadors vinguts d'arreu de Catalunya, de la resta de l'estat i del món.

LA CONSTRUCCIÓ D'UN NOU BARRI

El primer impuls d'urbanització va ser doncs sense planificació prèvia, fet que va determinar l'obertura de carrers estrets amb fortes pujades en una trama que podem denominar *anarcourbanisme*². Davant d'aquesta realitat, es pot entendre que ja a la dècada del 1870 trobem nuclis de barraques, fet que ha portat a algunes historiadores a considerar-la la primera zona de la ciutat on es manifesta aquesta expressió d'infrahabitatge. Els primers barraquistes foren els molers que treballaven a les pedreres de Montjuïc, i ja al 1914 podem parlar de més de 5.000 persones visquent a barraques a la zona³.

Des dels seus inicis, el Poble-sec va ser un barri amb un profund caràcter proletari i subversiu; com a mostra, afegir que va ser el barri de Barcelona on més esglésies i edificis religiosos s'hi van cremar durant la Setmana Tràgica de 1909⁴. Al 1882 es va construir la Central Tèrmica del Paral·lel⁵, fet que va donar una embranzida definitiva a l'activitat industrial de la zona i farà que el paisatge rural comenci a canviar radicalment. "*Cuadras de carruajes, almacenes de carbón y de maderas, e industrias, así como algunos edificios de viviendas y, en ocasiones también, núcleos de alojamiento marginal, alteraran el paisaje rural de las Hortes de Sant Bertran convirtiéndolo en un paisaje urbano industrial.*"⁶ Les tres xemeneies de 72 metres d'alçada van donar l'aspecte fabril al barri.

La transformació industrial va suposar que la zona esdevingués, ja a finals del segle XIX, un dels principals focus a on es visibilitzà el malestar de la creixent classe obrera. Un barri que, segons Huertas i Fabrè, recollia les característiques d'anticlericalisme, republicanisme, anarco-sindicalisme, obrerisme, capacitat d'acció en temps revolucionari i urbanisme abandonat.

Així mateix, també ho recorda en Josep Ramón Gómez, un dels fundadors de l'Associació de Veïns del Poble-sec (a partir d'ara AVPS) quan, referint-se al tarannà del barri a finals del franquisme diu: "El Poble-sec era un barri perdedor [en referència a la guerra civil

---

² Huertas Clavería, *Tots els barris de Barcelona*, Edicions 62, Barcelona, 1976

³ Huertas Clavería, *Tots els barris de Barcelona*

⁴ HUERTAS CLAVERIA, J., FABRÉ, J. *Tots els barris de Barcelona*. IV Can Baró, el Carmel, el Poble-sec, Montjuïc i els seus barris, Barcelona, Edicions 62, 1976, p. 116.

⁵ Epicentre de la posterior vaga de "La Canadenca" de 1919.

⁶ Tatjer, Mercè, *La urbanización de las Hortes de San Beltran*, Capel, H. (dir.) *Las Tres Chimeneas*, FECSA, Barcelona, 1994

espanyola], un barri que havia estat i que era anarquista [...]”⁷. I és que, durant la guerra civil, el Poble-sec va prendre una clara posició a favor del bàndol republicà i, a més, per la presència del Castell de Montjuïc i de la central elèctrica, fou un dels barris més colpejats pels bombardejos.⁸ Acabada la guerra, com diu en Josep Ramón Gómez, el Poble-sec era un barri vençut on la repressió es va patir de manera notable. Un barri que va esdevenir oblidat per l’Ajuntament franquista i que no va ser fins a les darreries de la dictadura quan va tornar a despertar, de la mà dels seus veïns i veïnes, per fer front a la situació d’abandonament i marginació a la qual se l’havia condemnat. Un barri que un dels mestres de la novel·la negra barcelonina, en Francisco González Ledesma, caracteritzava de la següent manera a la novel·la “Las calles de nuestros padres” (1984):

“Pueblo Seco es el único barrio de Barcelona situado entre el Paralelo (que durante un tiempo fue la vida) y la montaña de Montjuïc (que durante un tiempo fue el reposo). Es el único al final de cuyas calles en pendiente encuentras unas escaleras olvidadas que llevan a un árbol o a una pared con hiedra, como en el caso del Carrer Nou, a un repechón que conduce tras un buen esfuerzo, mens sana in corpore sano, a un viejo meublé. Es el único que tuvo en una sola calle, la de Tapiolas, dos de los cafés más populares de España, el Condal y el Cómico, hoy transformados en propiedades horizontales, en culos milimetrados para la capacidad de las salas de estar y, al nivel de la calle, en escaparates de dormitorios vendidos a plazos que las parejas erotónomas, el y ella, miran los domingos por la tarde. Es el único en qué las matronas honradas no tenían más que atravesar el Paralelo y sumergirse en el distrito quinto para dejar santamente de serlo. El único en qué las prostitutas del distrito quinto daban dos pasos, regresaban al hogar junto a Montjuïc, y se transformaban en matronas honradas a toda prueba. El único en qué los niños tuvieron cerca la montaña para soñar y el Paralelo para perderse. El único en el que hasta ahora los banqueros no habían oteado ningún panorama. El único que está lleno de nombres de almirante a pesar de llamarse ‘seco’. [...]”⁹

Un barri popular les característiques del qual bé ens assenyala en José Luis Oyón. En el moment de creixement i d’explosió urbana de Barcelona que Oyón situa entre 1914 i 1936, molt lligada a la classe treballadora, parlar de Barcelona era sinònim d’anarquisme, d’insurrecció, de la Rosa de Foc o de la “Pàtria de la Idea”. En aquest context, el barri del Poble-sec –juntament amb la carretera de Sants i la carretera de La Bordeta- formava part de les conegudes com a “autopistes de la força de treball industrial”, degut a la circulació dels obrers i obreres que habitaven els seus barris cap a les fàbriques de l’Hospitalet on treballaven.

El Poble-sec era un barri on s’hi trobaven situades les diferents tipologies dels obrers i obreres del període. Unes tipologies diferentment repartides pel seu territori i que també van influenciar la fisonomia i la idiosincràsia del barri ja que, en paraules d’Oyón, “la formació

---

⁷ Josep Ramón Gómez i Pilar Villuendas, entrevista amb l’autor 02/10/2016; categorització que és compartida per Donald McNeill quan parla sobre el Poble-sec qualificant-lo com “the old anarchist neighbour”. MCNEILL, Donald, Urban change..., p. 17.

⁸ Centre de Recerca Històrica del Poble-sec (CERHISEC), El Poble-sec (1936-1939): un barri en guerra, CERHISEC, Barcelona, 2008.

⁹ GONZÁLEZ LEDESMA, Francisco, Las calles de nuestros padres, La factoria de ideas, Barcelona, 2005.

de clases sociales es también un proceso espacial. Las formas de organización social y la identidad de clase se constituyen sobre bases territoriales, sobre lugares. Tales lugares pueden influir en las formas de acción colectiva”.¹⁰ Si ens centrem en els 3 barris que conformen el Poble-sec (La França, l'Eixample de Santa Madrona i les Hortes de Sant Bertran) hi trobem les següents diferències: d'una banda, a la França i Hortes de Sant Bertran s'hi trobava presència d'obrers no qualificats amb una forta d'immigració valenciana i murciana. D'altra banda, a l'Eixample de Santa Madrona s'hi situaven els obrers qualificats amb presència d'immigració de la resta de Catalunya.¹¹ Això fa que l'autor consideri el Poble-sec com un “barri obrer històric” o un “suburbi popular”. I exposa que aquests barris, els barris obrers o populars, eren “la Barcelona popular por antonomasia, la Barcelona de la mezcla social popular donde inmigrantes viejos y nuevos, obreros y artesanos convivían aglutinados por un conjunto de redes sociales integradoras.”

Algunes dades sobre el tarannà obrer del barri del Poble-sec les podríem trobar en l'anàlisi que el mateix Oyón fa de l'habitatge obrer en aquell període. Hi havia, doncs, presència de barraques i infrahabitatge a les Hortes de Sant Bertran cap a 1930, una zona que es podria categoritzar com a “Perifèria Obrera/Propietaris pobres”. També hi havia en els barris populars forta presència del “relloguer” i dels “rellogats” i una important presència de llars no-familiars o co-habitació (més d'una família sota un sostre): un 6-11% al Poble-sec.¹²

Una altra manera de copsar la idiosincràsia popular del barri – i que està intrínsecament lligada a la naturalesa d'aquesta recerca - és l'associacionisme barrial. Pere Gabriel parla que fins al 1914 es dona el període d'esplendor de l'associacionisme obrer de base veïnal: casinos, ateneus, cooperatives, socors mutu i orfeons¹³. Aquest tipus d'associacionisme estava molt present a barris populars, com el Poble-sec, i en el centre històric densificat, i eren espais freqüentats més per obrers d'oficis, artesans i comerciants i no tant per jornalers o obrers no-qualificats. Però, en cap cas eren espais d'oci majoritaris (pensem que al 1914 comença l'oci de masses i la societat de consum), com veurem quan analitzem la incidència i números associats a la cooperativa més important del barri, La Igualitària.

La contextualització del Poble-sec seria incompleta si no es tingués en compte la importància que va tenir pel barri el Paral·lel com a eix d'oci barceloní. Com defensa Oyón, el Paral·lel representa un tipus d'oci que surt més enllà del localisme barrial¹⁴. Era un oci comercialitzat no-barrial, però el contacte amb el Poble-sec és evident i s'influencien mútuament. Probablement, el fet idiosincràtic del Paral·lel era el seu caràcter interclassista, a la vegada que un focus d'unificació de la cultura obrera i popular, on conviuen diferents formes d'oci i móns escènics. Val a dir que aquesta avinguda va ser un centre polític de primer ordre, tant per la cultura que s'hi feia com per haver estat els seus teatres la seu de tot tipus de mítings polítics.

---

¹⁰ OYÓN, José Luis, La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936, Ediciones del Serbal, Barcelona, 2008, p. 113.

¹¹ OYÓN, José Luis, La quiebra de la ciudad popular... p. 140.

¹² Ibid, p. 178.

¹³ Pere GABRIEL, (p. 331)

¹⁴ OYÓN, La quiebra, p. 339

Les cooperatives del Poble-sec

Des de la dècada de 1880 fins el final de la guerra civil, a Catalunya el cooperativisme (o cooperatisme) va bastir un sistema econòmic alternatiu al capitalisme, “una nova economia proletària”¹⁵. Les experiències cooperatistes a Barcelona van ser nombroses i el Poble-sec, que justament en aquest període s’anava construint i conformant com a barri obrer, difícilment podia quedar al marge d’aquest fenomen, malgrat que en va tenir una participació més escassa que altres barris emblemàtics, com ara Sants o Poble Nou.

A través de l’autoorganització de la capacitat de consum, treball i estalvi dels obrers i obreres, el cooperativisme plantejava un sistema paral·lel que tenia una dimensió econòmica, però també social, comunitària i cultural. Aquell ecosistema estava conformat per cooperatives de consum, de treball o producció i de crèdit. Les de consum eren les més nombroses i la base de tot plegat: d’aquestes en comptem nou al nostre barri. Si aquelles obreres volien consumir sense intermediaris, d’altres també volien treballar sense patró: van existir al menys tres cooperatives de producció al Poble-sec. De crèdit, no se’n coneix cap al barri¹⁶.

Al nostre barri, com arreu, el paper de les dones a les cooperatives ha quedat invisibilitzat. Tot i la participació de les dones obreres tant en el consum com en la producció, dins i fora de les cooperatives, eren relegades a un paper subaltern. Fins 1916, no podien ser admeses com a sòcies¹⁷, i la seva participació com a membre de la junta no es va aprovar fins 1934. En aquest context desfavorable i tenint en compte l’escàs ecosistema cooperatiu del Poble-sec, era menys probable que apareguessin figures femenines tan destacades com Micaela Chalmeta o Balbina Pi, ambdues actives a Sants i autores d’articles a la premsa cooperativista. El cas és que, a dia d’avui, no coneixem encara el nom d’una sola cooperadora poblesequina anterior a la dictadura franquista.

Les cooperatives proliferaren a la ciutat de Barcelona en diversos moments, especialment del segle XX, i, malgrat diversos i coneguts exemples d’èxit, poques concentraren un volum suficient de sòcies per sostenir un projecte sòlid i durador. El Poble-sec és un clar exemple d’aquesta dinàmica: de les dotze cooperatives conegudes, sumant les de consum i producció, la majoria no van superar els cinc anys de vida, i tres d’elles no van arribar a celebrar el seu segon aniversari.

---

¹⁵ Dalmau i Miró, Sants, p. 94.

¹⁶ Val a dir que va ser la tipologia menys freqüent. Si que fou habitual que les pròpies cooperatives de consum o producció tinguessin una secció de crèdit per a les seves associades, la seva pròpia activitat o fins i tot préstec entre cooperatives.

¹⁷ El 25 de març de 1916, a l’Assemblea Extraordinària de la Cambra Regional de Societats Cooperatives de Catalunya i Balears, a la qual va assistir Manuel Martín en representació de La Igualitària, l’assemblea va declarar “que las cooperativas deben admitir como socias a las mujeres”. Així es recull a les conclusions publicades a “Asamblea Cooperativa Regional”, *Cooperatismo*, 27 (1 d’abril de 1916), p. 98 i següents. Segons Dalmau i Miró (Sants, p. 132), aquesta esmena fou “paper mullat” fins molts anys més tard. A la pràctica, qui s’associava seguia sent l’home (el pare) com a “cap de família”.

No obstant això, el moviment cooperativista no va deixar de treballar per la intercooperació, unint les forces de les diverses cooperatives per eixamplar aquest model alternatiu. A banda de la Federació de Cooperatives, existien altres organitzacions territorials com ara el Comitè comarcal de societats cooperatives del pla de Barcelona, que a l'any 1913 comptava amb dos cooperadors poblesequins a la seva Junta: Manuel Martín, de La Igualitària, com a president i Marcelino Argenté, de La Moralidad Obrera, com a secretari.

Fou el cas també de les fusions de cooperatives per abastir les de consum en certs productes de primera necessitat, desestimant el mercat convencional. Per exemple, la Fusió de Cooperatives per la Matança del Tocino, que incloïa setze cooperatives, entre les quals trobem les poblesequines La Igualitària, La Moralidad Obrera i La Oportunidad¹⁸. També es van crear forns col·lectius en diversos punts de la ciutat; al de Sants hi participava La Igualitària¹⁹.

L'exemple més àlgid d'intercooperació a la ciutat fou la creació de la Unió de Cooperadors de Barcelona durant la guerra civil, que va fusionar la majoria de cooperatives de consum en un sol ens, per tal de fer front a les noves circumstàncies. Tot sembla indicar que les úniques dues cooperatives de consum poblesequines existents al 1936, La Igualitària i la Catorce de Abril, van entrar a formar-ne part (la primera segurament abans d'aquesta data).

No ens avancem, però: coneguem primer les cooperatives que van actuar al barri del Poblesec fins 1939. Per les seves característiques diferents, abordarem primer les de consum i a continuació les de producció.

COOPERATIVES DE CONSUM

Les cooperatives de consum apareixen i s'estenen per Europa al llarg del segle XIX, esdevenint un exemple de la capacitat d'autoorganització de la classe obrera. Malgrat les particularitats de cada territori, comparteixen ser associacions de treballadors i treballadores que s'unien per realitzar compres en comú, garantint l'accés a productes de primera necessitat a uns preus assequibles. Sovint, s'acompanyava de la creació d'estalvis i altres serveis col·lectius a partir de l'excés de percepció²⁰.

A Barcelona, les primera cooperativa de consum fou l'Antiga del Camp de l'Arpa (1866), que va ser seguida per altres en els diversos barris obrers: Sant Martí, Barceloneta, Sant Andreu i Sants tingueren les seves primeres experiències abans de 1885. Al Poblesec, vam haver d'esperar a 1902 per veure néixer la Igualitària. Va ser, sense cap dubte, la cooperativa més

---

¹⁸ Segons balanç publicat a *El Cooperatista*, 15 maig 1917, núm. 59.

¹⁹ Segons balanç publicat a *El Cooperatisme*, 15 agost 1917, núm. 60.

²⁰ Diferència entre el preu de compra i el preu de venda dels productes adquirits a la cooperativa, que podia tenir diversos destins. A les cooperatives individualistes es retornava a les persones associades, mentre que a les col·lectivistes, anomenades a Catalunya cooperatives "a la moderna", es col·lectivitzava i permetia la creació de reserves, obres socials, escoles cooperatives, etc. Marc DALMAU TORVÀ i Ivan MIRÓ I ACEDO: *Les cooperatives obreres de Sants. Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939)*, Barcelona, La Ciutat Invisible Edicions, 2010, p. 95 i ss.

emblemàtica del barri: la més antiga, la més longeva i la que va comptar amb més persones sòcies.

No oblidem que fer la compra, una tasca desenvolupada principalment per les dones en aquell moment, té un valor social a més de l'econòmic. La construcció de vincles comunitaris es dona també allà on la gent es troba per aprovisionar-se, ja sigui en botigues, mercats o, en el cas que ens ocupa, cooperatives de consum. En algunes cooperatives, aquest valor es potenciava en funcionar també com a bar o ateneu autogestionat. En paraules de Dalmau i Miró, "les cooperatives doncs contribuïren a la formació d'espais propis de sociabilitat per la classe proletària, que al mateix temps constituïen punts de la malla solidària que unia, ni que fos de manera precària, les diferents parts i veïnats d'un mateix barri"²¹.

Efectivament, les cooperatives esdevenien també espais de solidaritat i suport mutu. Malgrat declarar-se apolítiques moltes d'elles (així apareix en els estatuts de les cooperatives poblesequines que hem pogut consultar: La Igualitària, La Oportunidad i la Moralidad Obrera), van tenir un paper cabdal en la rereguarda del moviment obrer. Les cooperatives oferien suport material a les treballadores durant les llargues vagues, sovint no només a les seves associades, ja fos en forma d'aliments i productes bàsics, medicaments, jornal, etc.²² La Vaga de la Canadenca, que va tenir lloc al 1919 al Poble-sec, no en va ser una excepció: durant les disset setmanes de vaga i locaut patronal, el suport de les cooperatives als vaguistes es va estendre per tota la ciutat²³. Per la seva durada i abast, sostenir la protesta que ens va fer guanyar la jornada de 8 hores, entre d'altres conquestes, va arribar a posar en risc de fallida algunes cooperatives.

Les cooperatives de consum també tingueren una dimensió cultural, que cal situar en la cultura popular i de base, que a Barcelona es contraposava a la cultura burgesa i elitista. De forma autoorganitzada, el cooperativisme busca suplir la mancança de recursos educatius, culturals i d'oci a l'abast del proletariat. Un clar exemple són les escoles creades i finançades per algunes cooperatives, en l'estela de la pedagogia llibertària de Ferrer i Guàrdia, que permetien accedir a l'educació als fills i filles de classe obrera. Malauradament, cap cooperativa del Poble-sec va arribar a tenir escola cooperativa, que se'n tingui notícia. Com veurem a continuació, La Igualitària va tenir l'aspiració de promoure escoles lliures de religió. El que sí va aconseguir aquesta cooperativa va ser crear una biblioteca pròpia i també la Sociedad Recreativa La Igualitaria, per a l'impuls d'activitats culturals i d'oci per a les seves associades.

---

²¹ Ídem, p. 30.

²² Dalmau i Miró, Sants, n'ofereixen diversos exemples a l'apartat "Les cooperatives i la vaga". p. 128 i ss.

²³ La Cambra Regional de Cooperatives de Catalunya i Balears va realitzar un manifest de suport als vaguistes, publicat a la revista Cooperatismo, 1 de gener de 1917, núm. 45, p. 11-14.

La Igualitària (1902-1936)

La Igualitària va néixer al juliol de 1902 a una tenda del c/ Blai núm. 41. Els seus socis fundadors formaven part d'un centre republicà recreatiu al barri ("Centre d'Unió Republicana" del districte). En el moment de la seva fundació comptava amb 24 socis i 50 pessetes de capital. A les poques setmanes es traslladaren a un nou local (C/Salvà, 26) ja que el de Blai els quedava petit.

La Igualitaria es va constituir el 26 d'octubre de 1902 en una reunió dels seus socis al número 30 del c/ Salvà. El president d'aquella reunió va ser Manuel Martín Flores i el secretari, Ismael Soler Camp, tots dos revalidats després com a part de la junta directiva amb els mateixos càrrecs. Els altres càrrecs escollits van ser els següents: vicepresident, Lorenzo Creus Tusquet; vicesecretari, Manuel Balada Timoteo; comptable, Julio Esteve Martí; tresorer, José Más Salvatella; vocals, Martín Sanrama Fabregat, Buenaventura Busquets Ferré, Emio (Emilio?) Sanrama Galicia, José Camó Aymá i José Serra Casals. Segons l'acta de constitució, escollits els càrrecs, "el Presidente proclamó a los elegidos y dijo en alta y sonora voz: «Queda definitivamente y legalmente constituida la Sociedad Cooperativa de consumo La Igualitaria»".

Segons la documentació que es conserva al Govern Civil, el 10 de juliol del mateix any s'havien enviat els estatuts per carta al Governador Civil per fundar-la. Aquests estatuts, aprovats per unanimitat el dia de la constitució de la cooperativa, probablement responen a un model preexistent comú, ja que presenten moltes similituds amb escriptures d'altres cooperatives. En aquest primer reglament, destaca com a primer article el fet que la residència de la societat seria sempre el Poble-sec i especifica la seva seu, al número 41 del c/ Blai. El segon article, designa el caràcter no polític de la societat i exposa quin és l'objectiu principal de la cooperativa: «Art. 2: La Sociedad no tiene ningún carácter político. Se compondrá de socios obreros que dependan de un jornal fijo o eventual y su objeto será el de suministrar a los asociados toda clase de víveres, comestibles o cualquier otro género que en beneficio de aquellos resulte.»

Amb aquest objectiu, els socis haurien d'aportar una quota d'un ral setmanal fins arribar a les 250 pessetes, a part de la quota d'entrada. Es reunien el primer dimarts de cada mes, i es feia junta extraordinària cada sis mesos; cal tenir en compte que totes aquestes reunions no començaven abans de les nou i mitja de la nit.

La Igualitària creixerà en els següents anys, atenent no només les necessitats d'aprovisionament de les seves sòcies. Al novembre de 1903 es fa una gran festa d'inauguració de la biblioteca de la cooperativa, que al 1906 comptarà amb uns 200 volums. A l'octubre de 1904 s'inaugura el forn de La Igualitària al c/ Rosal, 64, establint-se la nova seu de la cooperativa al c/ Rosal, 35. Segons el balanç de comptes d'aquell any, La Igualitària estava formada en aquell moment per un total de 69 socis. Al 1904, entre la caixa, les mercaderies i el mobiliari, l'actiu era d'un total de 16.426,60 pessetes, tenint uns beneficis de 1.918,88 pessetes. El repartiment d'aquests beneficis va ser objecte de molts canvis a l'article 42 dels estatuts, com a mínim a partir del 1908. Aquest article designava el tant per cent que quedava al Fons de Reserva i el que es repartia entre els socis. al 1904,

era el 40% per al Fons de Reserva i el 60% "a repartir entre 69 socios coapartícipes [sic] por los trabajos manuales verificados en la Sociedad".

Parant molta atenció a la sostenibilitat econòmica de la cooperativa, els estatuts i les actes de les reunions estan plens de recordatoris als socis perquè facin tot el seu consum a La Igualitària; si això s'incumplia, era motiu de cessament, segons l'article 21 dels estatuts. També respon a aquesta raó els canvis ja esmentats a l'article 42, així com la previsió que es fa als estatuts de com obrar en cas que molts socis es donin de baixa al mateix temps o la quantitat dels pagaments de defunció, escenaris que podrien comprometre la viabilitat econòmica de la cooperativa.

Al juliol 1905 obrien la cooperativa a la venda pública i diària. Al 1906 comptaven amb uns 100 socis.²⁴ Aquest repàs serveix per entendre el desenvolupament ràpid d'aquesta cooperativa del barri, que l'any 1908 va comptar amb la presència del regidor i advocat de treballadors Francesc Layret en la celebració del seu sisè aniversari.²⁵ Un altra mostra del ràpid creixement de La Igualitària és el balanç de comptes de 1909, en què la quantitat de diners que passen per la societat gairebé triplica el de cinc anys abans. Segons el balanç del segon semestre d'aquell any, l'actiu va ser de 45.359.53 pessetes i els beneficis de 2.131,78, un 40% del qual aniria al Fons de Reserva, el 50% als socis i, com a novetat, un 10% es destinaria a un Fons d'Instrucció.

A la tardor de 1905 La Igualitària va tenir un conflicte amb els forners i adroguers del barri, que va durar vora d'un any i que va tenir diversos punts àlgids. Com es narra a la revista "El Cooperador Cooperatista", Narcís Borrellas –membre de La Igualitària- exposava el fet que els seus proveïdors rebien pressions per part dels botiguers del barri per tal que no assortissin de productes a la cooperativa. Una pressió que acabaria amb l'atac a l'aparador de la pròpia cooperativa amb líquids corrosius. Davant l'atac, membres de la cooperativa van sortir a perseguir a l'atacant que, en veure's acaçat, va començar a disparar-los amb una arma.²⁶ Aquest atac va encendre els ànims dels cooperatistes poblesequins, que amenaçarien als botiguers amb omplir el barri de sucursals i intentarien engegar el projecte de produir sabons i pastes per sopa.²⁷

Al igual que moltes altres cooperatives, cal destacar el caràcter no merament de consum de La Igualitària. En una reforma general dels estatuts al 1907, s'introdueix com a quart article la promoció, quan sigui possible, d'escoles lliures de religió. D'altra banda, s'afirma que es posaran en pràctica socors mutus per atendre a discapacitats, defuncions i enfermetats. Aquest canvi dels estatuts també reflecteix el creixement d'aquells primers cinc anys, ja que el vincle amb el Poble-sec es fa menys estricte i apunta que, a mesura que vagi estenent la seva acció, s'instal·laran sucursals dins o fora del barri. L'article sisè també actualitza les quotes setmanals, que pugen a dos o més rals setmanals.

El 1907 va ser un any d'expansió del projecte de La Igualitària, sobretot en les seves vessants de suport mutu i lleure. Mereix una menció especial la Sociedad benéfica El

---

²⁴ "El Cooperador Cooperatista", núm. 14, 15 de març de 1906.

²⁵ "El Cooperador Cooperatista", núm. 69, 15 de juny de 1908.

²⁶ "El Cooperador Cooperatista", núm. 30, 1 novembre de 1906.

²⁷ "El Cooperador Cooperatista", núm. 31, 15 novembre de 1906.

Igualitario, els primers estatuts de la qual van ser enviats al maig del 1907 per part de Narciso Borrellas, el primer president. El 15 de març del mateix any ja s'havia constituït aquesta "societat de socors mutus" domiciliada a Roser 33-35 composta per un "un número ilimitado de individuos o individuos socios de la Cooperativa La Igualitaria", l'objectiu de la qual era el de formar-se un capital per casos d'enfermetat. Aquesta societat mai va parar de créixer, al menys fins al 1934, data en la que consta la última acta dipositada; aquell any l'agrupació benèfica estava formada per un total de 238 socis.

Els requisits per formar-ne part eren ser soci o bé esposa, fill o filla solters d'un soci de La Igualitària, gaudir de bona salut, ser major de 16 i menor de 45 anys, tenir el domicili a Barcelona i pagar la quota mensual. Aquesta quota mensual era d'una pesseta fins als 40 anys i dels 40 als 45 anys era una pesseta amb 10 cèntims.

En els estatuts també especifica les enfermetats que no eren subsidiades: "Art 13: no serán subsidiadas las enfermedades siguientes: Venéreas, sífilis y sus derivados. Las provinientes de riñas, desafíos, apuestas y tentativas de suicidio, o por abuso alcoholico y todas aquellas que el lesionado se hubiere expuesto voluntariamente, al igual que las que se declarasen crónicas de cualquier índole que sean."

Un altre article significatiu dels estatuts és el que fa referència als abortaments, on limita el subsidi a aquells que no hagin estat provocats i deixant fora dels socors també altres malalties derivades de dit avortament, negant qualsevol subsidi fins que no hagin passat quaranta dies. Al balanç de comptes de 1910 apareix el nom dels cent socis que conformaven l'agrupació en aquell moment, vint-i-tres dels quals són noms de dones.

El mateix 1907, es té constància de la fundació de la Sociedad recreativa La Igualitaria, amb seu social al número 31 del c/ Roser. Amb una relació evident amb la cooperativa, sembla que es va decidir donar una identitat jurídica pròpia a les pràctiques recreatives i més vinculades a l'oci que es donaven al local de Roser, 31. Segons els seus estatuts, molt breus:

«Artículo 1º. El objeto de la Sociedad es puramente familiar recreativo para que sus componentes tengan gratas horas de solaz y esparcimiento [...] Artículo 3º. El único fin y objeto de esta Sociedad es la reunión de amigos para procurar las distracciones propias de este género de Sociedades, dando bailes veladas y funciones teatrales las fiestas y todas las vigiliass que se crean convenientes, y demás actos de carácter recreativo.» El mínim de socis pel funcionament de l'entitat seria de cinquanta i el mínim d'edat per formar-hi part era de divuit anys. Els socis que volguessin formar-hi part haurien de pagar tres pessetes d'entrada i una quota mensual que no s'especifica.

La última documentació que es disposa d'aquesta societat és només de tres anys més tard, del 1910, però La Igualitària va seguir sent un espai de trobada i d'esbarjo, més enllà del consum de comestibles i altres productes. Prova d'això és el fet que un dels actius que aportaven més beneficis a la cooperativa, especialment a partir de la dècada de 1920, era el lloguer del teatre que tenien al local.

I és que la cooperativa La Igualitària creixia però es va trobar en un context particular que va limitar un xic la seva expansió. El propi tarannà popular del barri va contribuir en aquest

sentit. Una entrevista amb Manuel Martín –membre destacat de la cooperativa- així ho certificava. Tot i que “el cafè de la cooperativa estava ple de gom a gom”, al 1919 el nombre de socis havia patit un declivi respecte lustres anteriors, ja que per aquelles dates es comptava amb el número de 100 socis. Martín també exposava que el barri no era pròpiament obrer -“el Poble-sec és molt enganyador”- sinó que tenia –com exposa també Oyón- una barreja de classes populars (obrers, botiguers, menestrals...) i que això feia que la cooperativa tingués una dimensió petita.²⁸

En acta del 27 de juliol de 1922, hi ha un acord de cridar l'atenció a uns subarrendataris per haver cedit el teatre per la celebració d'una assemblea de caràcter “social”, incurrint en un incompliment de les clàusules del contracte. Un any després consta en acta que el Círculo Regional ha deixat lliure el teatre i s'aprova proposta de contracte per futurs arrendataris, que funcionava amb dipòsits de 25 pessetes. El mateix any es decideix fer una renovació de les butaques, amb un cost de 8.000 pessetes.

Segons les actes, per aquelles dates la cooperativa estava funcionant bé i seguia creixent, el 10 d'abril de 1924 Manuel Martín, el president, demanava a l'assemblea que si algú sabia d'algun local que reunís condicions per efectuar un canvi, que ho manifestés a la Junta Directiva.

A la memòria de la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya de 1927, podem llegir a les Notes d'estadística algunes dades significatives sobre La Igualitària: comptava en aquell any amb 60 persones sòcies i una xifra de ventes anuals de 72.000 pessetes²⁹. Així doncs, el nombre de sòcies s'havia reduït encara més respecte a 1919.

Sembla que la Igualitària va ser l'única cooperativa del Poble-sec que va emetre moneda pròpia, de la qual se n'han catalogat exemplars de 10 cèntims, 50 cèntims i 1 pesseta. L'emissió de moneda interna era ben habitual a les cooperatives d'aquesta època. Es feia servir per a la compra de productes dins la pròpia entitat i permetia, d'altra banda, compensar la manca generalitzada de moneda fraccionària de curs oficial.

El teatre no era la única part del local que llogaven o cedien a altres entitats. Al maig del 1930, s'aprova la cessió d'una secretaria a un grup d'afiliats al partit Liberal Monárquico que estaven fent obres al seu local. També havien tingut llogat un espai als fornars "La Aurora", societat clausurada en cert moment pel Governador Civil. El 1928 el president de La Igualitària demanava per carta que els permetessin moure de lloc la documentació clausurada per poder disposar de l'espai que abans ocupava aquesta societat.

Aquest no va ser l'únic conflicte que van tenir amb les autoritats. El 1931, Pascual Ten, president de la cooperativa, escrivia al Govern Civil demanant permís per obrir la porta del darrere del local, que donava a Fontrodona, per donar accés a la secció de comestibles. Aquesta demanda era deguda a la clausura que se'ls hi va imposar sobre el cafè de la cooperativa i pocs dies van rebre resposta conforme s'aixecava dita clausura. Segons la

---

²⁸ “Cooperatismo”; núm. 112, 1 de novembre de 1919.

²⁹ Federación Regional de Cooperativas de Catalunya. Memoria correspondiente al ejercicio 1927, p. 9 (AHCB). Cal destacar la transparència amb que actuaven les cooperatives en aquesta època, publicant no només les dades totals de la seva facturació, com en aquesta memòria, sinó també els seus balanços a la premsa cooperativa.

documentació, aquesta mesura guardava alguna relació amb el tancament dels locals corresponents a la Federación Local de Sindicatos Únicos y Sindicato Único del Ramo de elaborar Madera. L'anomenat Sindicato del ramo de elaborar madera y anexos de Barcelona y su radio va néixer al 1928 després de l'aixecament de la clausura que se'ls havia imposat. La documentació que es troba al Govern Civil d'aquest sindicat és molt limitada donada les múltiples clausures i incautacions de documentació per part de la policia, especialment a partir de la vaga d'ebanistes convocada a partir del 14 de novembre de 1932. Tot i així se sap que el sindicat estava domiciliat als números 33 i 35 del c/ Roser, espai al qual es refereixen de vegades no com La Igualitària sinó com "el salon teatro de la Casa Regional Valenciana".

També al 1931 s'iniciava un procés judicial de desnonament del teatre, amb demanda presentada pel nous propietaris del mateix, els senyors Guardiola y Pulido. La marxa d'aquest procés es va anar informant a les reunions i acabaria amb el desnonament i enderroc del teatre al 1932, la qual cosa comportà uns deutes que es saldarien amb el Fons de Reserva.

En l'acta del 23 de febrer de 1934, la situació de la societat sembla més crítica:

«Por la presidencia se dan explicaciones sobre la marcha de la entidad y se invita a todos los socios a prestar su concurso y apoyo a la Junta en bien de la Cooperativa. El compañero Francisco Mascardó se lamenta de que en las últimas visitas y registros que efectuó la policía en nuestro local, al efectuar detenciones en masa, creyendo encontrar entre los detenidos elementos extremistas, se habían llevado también al conserje de la Cooperativa y algunos socios de la misma.»

Amb l'objectiu de garantir seguretat als socis de la cooperativa davant de qüestions socials que "no les afectan", es proposa fer una visita a l'autoritat corresponent. En la mateixa acta, la presidència instava els socis a recolzar l'entitat i consumir més.

Un mes després, en l'acta del 30 de març, el president proposa intentar la fusió amb la cooperativa Unión Cooperatista Barcelonesa i s'aprova enviar una carta amb la petició després de fer una detalla exposició de la situació econòmica, que era poc favorable.

Al gener de 1935, la comissió de fusió amb la Unión Cooperatista Barcelonesa informava que a aquesta no es veia amb bons ulls la fusió, però que encara no havien decidit en assemblea. El president informava que s'havia de "reorganitzar econòmicament" l'entitat, especialment la secció del cafè. També informa de les converses amb els representants del Sindicato del Ramo de la Madera, a qui van informar que la cooperativa necessitava disposar de l'espai que en aquell moment ocupava el sindicat. Val a dir que aquest sindicat, que llogava l'espai a La Igualitària, el 1933 havia arribat a acumular deutes amb la cooperativa per un total de 26.979 pessetes, valor que suposava més de la meitat de l'actiu de La Igualitària.

A l'acta dipositada al Govern Civil de l'anterior junta extraordinària, amb data de 14 d'agost de 1934, s'informa dels acords provisionals amb la Unión Cooperatista Barcelonesa. La comissió de fusió afirma que aquesta es faria càrrec de l'actiu i el passiu de La Igualitària i que es respectaria a les caixes mutuels l'antiguitat dels seus socis. No obstant, serien els

socis de La Igualitària qui haurien d'assumir el deute del Sindicat Ram de la Fusta. Aquesta fusió amb la UCB es va reflectir en la moneda de la cooperativa, com es pot observar en la peça d'1 pesseta, afegint-hi la contramarca de la UCB. Per la seva banda, la Unió va emetre el seu propi paper moneda, el qual degué de circular pel barri del Poble-sec durant el conflicte bèl·lic.

Desconeixem la raó dels múltiples canvis de domicili d'aquesta entitat, que va passar de Roser al c/ de Sant Antoni Abat, 36 el 1910 i l'any següent a Salvà, 61. Tot i així, l'espai de reunió habitual era el local de Roser de la Cooperativa La Igualitària. En ocasions, apareix referit com "El Asiático" directament, com a la reunió general de 1929, que era el nom del teatre del local, del qual en parlarem més endavant. La última reunió general de la qual es té constància es va fer al número 33 i 35 del c/ de Poeta Cabanyes.

La Madronenca (1902-1906?)

La primera informació que consta de la "Sociedad Cooperativa obrera de consumo La Madronense" data del 25 de novembre de 1902, dia en què Manuel Calatayut envia els estatuts de la societat al Govern Civil. L'acta de constitució de la cooperativa és del 17 de desembre del mateix any, amb dotze socis fundadors, entre els quals el propi Calatayud, resident del c/ de la Cera, que hi apareix com a president.

A diferència d'altres cooperatives, aquest reglament no respon a un model preexistent. El primer article situa la cooperativa al districte setè, al c/ Olivera, 37, i el segon article passa a concretar directament el capital que havien d'aportar els socis per formar-ne part. El total havia de ser de 300 pessetes, amb una quota setmanal d'una pesseta; un cop ingressades les 300 pessetes, els socis ja podien beneficiar-se dels dividendes semestrals. El tercer article fa referència directa a la intercooperació amb altres cooperatives de la ciutat: "para la prosperidad y desarrollo de la Cooperación en general, se procurará establecerla tan íntima como sea posible hasta lograr la confederación entre sí y el establecimiento de los almacenes al por mayor a los cuales proveerse de todo cuanto se necesitan para el consumo y abasto".

Segons el balanç de comptes del segon semestre de 1905, les entrades eren d'un total de 14.070,35 pessetes, mentre que les sortides eren de 14.824,51. Tot i moure's en unes xifres similars a les de La Igualitària, sembla que La Madronenca va desaparèixer un any més tard: una inspecció del Govern Civil al juny del 1909 confirmava que la societat s'havia dissolt feia aproximadament tres anys.

La Legalitat (1904-?)

En coneixem ben poc d'aquesta cooperativa: únicament que va ser fundada el 8 de juny de 1904 i que tenia la seva seu al c/ Concòrdia, 18. No sabem en quin moment va

desaparèixer, tot i que segons el cens de cooperatives es documenta per darrera vegada al 1906³⁰.

Societat cooperativa de consum d'obrers barreters planxadors (1904-?)

De manera similar a l'anterior, tot el que sabem d'aquesta cooperativa és que va ser constituïda el 3 de desembre de 1904 i s'ubicava al c/ Tapioles, 50, baixos. Com a particularitat, estava vinculada a un sector professional, el dels obrers barreters planxadors, que segons el cens de Solà i Gussinyer va generar diverses societats a Sant Antoni i Poblesec³¹. Així mateix, en desconeixem la data de la dissolució.

La Fraternidad Obrera (1904-1906)

Amb seu als baixos del c/ Campo Sagrado, 26, aquesta cooperativa va néixer l'any 1904. Els seus estatuts van ser enviats al Govern Civil per Francisco Tena, de 29 anys, natural de la província d'Osca i resident al número 92 del c/ Conde de Asalto (avui Nou de la Rambla). L'aportació dels socis a aquesta cooperativa era més petita: una pesseta setmanal fins arribar a les 125. Es va constituir el 5 de maig amb vint-i-cinc socis i al novembre del mateix any canviaven el seu domicili social al c/ Tapioles, 10. Segons la documentació dipositada al Govern Civil, el juliol de 1905 eren un total de trenta-quatre socis, i l'actiu i el passiu de gener del 1906 es movia al voltant de les 3.000 pessetes. La última acta dipositada data de l'agost de 1906.

La Moralidad Obrera (1911-1916)

La Moralidad Obrera es va constituir com a cooperativa de consum el 13 d'octubre de 1911, amb 39 socis. En un primer moment van tenir la seva seu al c/ Salvà, 32, mentre que a partir de 1914 l'adreça que apareix a les comunicacions amb el Governador Civil és al c/ Salvà, 26.

Ja a partir del 1913 la societat comença una davallada en el nombre de socis i a finals de 1914 en comptava amb setze. En aquestes circumstàncies, l'elecció dels càrrecs per a la

---

³⁰ Cens, entrada 175.

³¹ Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Història de l'associacionisme català contemporani: Barcelona i comarques de la seva demarcació, 1874-1966*, Barcelona, Generalitat de Catalunya - Departament de Justícia - Direcció General de Dret i d'Entitats Jurídiques, 1993, p. 128 i següents. En la cronologia que ens ocupa, cita la Societat de sombrerers [sic.], armadors i planxadors de Barcelona i voltant (fundada al 1890 a la Ronda St Pau, 31), la Unió de Barreters de Barcelona (fundada al 1912 al c/ Creu dels Molers, 37) i la societat de Dependents de barreteria de venda al detall (fundada al 1913 a la Ronda St Pau, 75). Seria interessant establir la més que probable relació entre aquestes i la cooperativa de consum.

Junta Directiva tenia un altre condicionant clau, el fet que alguns d'aquests no tenien facilitats per llegir o escriure. Això queda reflectit en l'acta del 4 d'agost de 1915, en què s'acorda que el president sigui Narciso Borrellas Galofre; el vicepresident, Sebastián Moreno Solé; i el secretari, Manuel Pons Ubach. Així doncs, la rotació en els càrrecs d'aquesta cooperativa era gairebé inexistent.

Crida l'atenció el fet que a l'acta de La Igualitària del 27 de juny de 1918, quan La Moralidad Obrera ja havia desaparegut, s'apunta que és rebutjada la proposta d'ingrés del soci Juan Pons per haver format part de La Moralidad Obrera. Això seria degut a l'aplicació de l'article cinquè dels primers estatuts de La Igualitària: "Siendo el objeto social facilitar a la clase obrera mayor suma de utilidades, no serán admitidos aquellos individuos cuyos negocios estén en pugna con los de la Sociedad".

La Oportunidad (1911-1916)

Amb la botiga al c/ Villarroel, 6, La Oportunidad és un clar exemple de la vida i els llaços interbarrials que es donaven al primer terç del segle XX, concretament entre els barris que envoltaven el Paral·lel. Nascuda al Poble-sec, va tenir la seva botiga al barri de Sant Antoni i es va acordar la seva dissolució en una cerveseria del Raval.

Constituida l'11 de desembre de 1911 a casa d'un dels seus socis, Juan Bernal, al c/ Creu de Molers, 60, estava formada per socis dels barris de Sant Antoni, Raval i Poble-sec. Sense anar més lluny, la primera Junta Directiva va estar formada per Enrique Rovira Prats, del c/ Viladomat, com a president; José Tomás Prats, del c/ Salvador del Raval, com a vicepresident, i Vicente Castro Castadell, del c/ Margarit, com a secretari.

En el reglament d'aquesta cooperativa, l'original del qual es troba dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, la defineix com a "asociación obrera de carácter cooperativo de consumo y producción agena [sic] á toda idea política o religiosa"³². Així doncs, en un inici s'apostava per un model híbrid, que pogués acollir també el treball de les seves associades. Tanmateix, només tenim constància que hagi actuat com a cooperativa de consum.

A diferència de La Igualitària, i justament pel seu caràcter interbarriàl, el reglament de La Oportunidad no lliga la cooperativa a cap barri en concret: "estará domiciliada en esta Capital, calle de Villarroel, número seis, ú otro punto de la misma que la Reunión general pueda acordar"³³.

Podem extreure poca informació més d'aquesta cooperativa a partir de les actes de les reunions. La última data del 31 d'octubre de 1914 i diu el següent:

"Que en el local de la calle S. Gil nº19 Cervecería se reunieron siete socios de nuestra sociedad para delivarar la disolución o no de nuestra sociedad, y expuesto por el presidente

---

³²"Reglamento de la Sdad. Cooperativa La Oportunidad" (1911), AHCB.

³³ Ídem.

el objeto de la misma se acuerda disolverla, por ser imposible su continuación, por unanimidad.

La misma reunión empezó a las diez de la noche disolviéndose a las 10 y ½ de la noche, después de leer el acta de la reunión anterior que fue aprobada.”

La Invencible Obrera (1913-1915)

La primera notícia de La Invencible Obrera la trobem a la premsa cooperativista³⁴, com una de les entitats organitzadores d'un gran míting de propaganda convocat el 18 de març de 1913 a l'Ateneu Familiar Obrer (c/ de Sants, 17) a les 9 de la nit. Juntament amb diverses cooperatives del districte 7è, apareixen també totes les altres poblesequines existents en aquell moment: La Moralidad, La Oportunidad i La Igualitaria.

Anunciant el míting, la premsa recollia en primera plana el manifest de les entitats convocants, que amb vehemència animava a més treballadors a sumar-se al cooperativisme:

“[...] Los errores se corrigen, justo es declararlo; nosotros cooperatistas del presente con las enseñanzas del pasado, cumplidamente preparemos la generación futura a fin de que el esfuerzo supremo se realice como obra de encanto y caiga para siempre hecha trizas toda explotación, así económica como social.

[...] ¡Trabajadores! Acudid al MITIN [...] No falteis los que teneis fé en el mañana; venid a escuchar la voz autorizada de oradores insignes, quienes os expondrán las ventajas del sistema cooperatista, intercalando el procedimiento a seguir para el logro de los fines económico-sociales.”

A banda de la seva implicació en la propagació del cooperativisme, poc més sabem de La Invencible Obrera. Les fonts consultades³⁵ ens informen únicament que era una cooperativa de consum i que va desaparèixer al 1915.

No passa desapercebut que en el període 1915-1916 es van dissoldre tres de les quatre cooperatives existents al barri: darrere de La Invencible Obrera, al 1916 desapareixen La Moralidad Obrera i La Oportunidad. Malgrat no tenir dades concloents al respecte, no sembla improbable que tingui relació amb la crisi d'abastiments que va tenir lloc durant la primera guerra mundial. Malgrat el creixement econòmic per l'augment d'exportacions, gràcies a la neutralitat de l'Estat espanyol en el conflicte, la burgesia va acumular beneficis i va pagar molts pocs impostos. La situació per a la classe obrera fou ben diferent: pujada de preus i dificultats d'abastiment de productes de primera necessitat, en especial aliments³⁶.

---

³⁴ “Manifiesto Cooperatista”, *El cooperatista*, 42 (15 de març de 1913), pp. 1-2.

³⁵ CELADA + Censo

³⁶ Tot i que els sous van pujar en aquest període, els preus dels productes van escalar més ràpidament: entre 1913 i 1918 l'índex general de preus va passar de 100 a 218, mentre que l'índex

Això va provocar dues vagues generals (desembre de 1916 i agost de 1917) i els motins de subsistència al 1918, protagonitzats sobretot per dones, que irrompien a botigues i fins i tot el Govern Civil.

Aquestes dissolucions també coincideixen en el temps amb un dels moments àlgids del debat sobre concentració cooperativa: si s'havia de potenciar la fusió de les cooperatives petites en les més grans, fins que n'hi hagués només una per barri (o per localitat). A l'Assemblea Extraordinària de la Cambra Regional de Societats Cooperatives de Catalunya i Balears del 25 de març de 1916 es va produir un debat profund sobre el tema, acordant finalment la fusió. No sembla que aquest acord tingués gaire efecte: encara hem d'esperar 10 anys per la creació de la Unió Cooperatista Barcelonessa, nascuda de la fusió de La Dignitat i El Rellotge, ambdues del barri de Les Corts. En el cas que ens ocupa, no tenim cap indicatiu que La Moralidad Obrera, La Oportunidad ni La Invencible Obrera desapareguessin degut a una fusió.

Catorce de Abril (1935-1936)

D'aquesta cooperativa de consum, només en sabem el nom i que va estar en actiu durant 1935 i 1936. No coneixem la data exacta del seu naixement ni els motius de la seva desaparició, tot i que no ens hauria de sorprendre que al 1936 es fusionés amb la Unió de Cooperadors de Barcelona, com van fer la majoria de cooperatives de la ciutat.

COOPERATIVES DE PRODUCCIÓ

Una cooperativa de treball o de producció és una empresa col·lectiva d'obrers i obreres, que posen en comú la seva força de treball en relació d'igualtat, eliminant les figures del patró i el propietari. Dins de l'ecosistema cooperativista, complementa l'aposta iniciada per les cooperatives de consum, generant una alternativa a la producció capitalista des de l'autoorganització proletària. Els pensadors cooperativistes aspiraven així a crear un circuit complet, en el qual les cooperatives de consum poguessin fer totes les seves compres a cooperatives de treball (industrials, agrícoles o d'altra mena), i tant unes com altres poguessin finançar-se amb cooperatives de crèdit. Aquest nou sistema econòmic estaria lliure de qualsevol forma d'explotació.

“La Cooperación catalana avanza.

Ya los buenos cooperatistas se preocupan de dar el salto, ¡aquel salto tan deseado! de la Cooperativa de consumo a la Cooperativa de producción.

Y es desde abajo que este salto se inicia.

---

de salaris es va quedar en 125. Borja DE RIQUER I PERMANYER, “Los beneficios de la Gran Guerra”, *La Vanguardia* (1 de novembre de 2018).

[...] Vengan proyectos viables, prácticos y de apariencia modesta. Pongamos en ellos todo el entusiasmo necesario. Conquistemos las simpatías de las Cooperativas que habrán de consumir los productos de la fabricación colectiva [...].³⁷

Malgrat els boicots dels gremis i els empresaris, que veien en les cooperatives de producció una competència, aquest nou model de treball s'anava obrint camí. Després de la dictadura de Primo de Rivera, l'augment de cooperatives fou molt gran, provocant la creació de la Federació de Cooperatives de Producció i Treball al 1935.

Al barri del Poble-sec s'han pogut identificar tres cooperatives de producció, de les quals es conserva poca informació. Probablement van ser projectes humils, que no es van arribar a consolidar.

Cooperativa de treball del grup d'empedradors de Catalunya (1915-?)

Aquesta cooperativa de producció va estar ubicada al c/ Cabanes, 33-35, i va ser constituïda el dia 16 de desembre de 1915. Va ser documentada per darrera vegada 1916, segons Celada³⁸.

L'art de la fusta (1936?-1937?)

No coneixem la data exacta de la seva documentació, però segons Celada³⁹ es documenta per primera vegada al 1936 i per darrera al 1937.

Cooperativa de forjadors El Martell (1936?-1939?)

Segons Claveria, aquesta cooperativa de treball va existir entre 1936 i 1938 i va tenir la seva seu al c/ Carrera, 30.

ESDEVENIMENTS COOPERATIVISTES A MONTJUÏC I EL PARAL·LEL

Alguns edificis de la muntanya de Montjuïc i de l'Avinguda del Paral·lel van acollir esdeveniments cooperativistes d'abast local i nacional. Donat que el fenomen de la

---

³⁷ Text signat per FAR i publicat a la premsa cooperativista en motiu de la proposta de dues noves cooperatives de treball, una per a la fabricació de lleixiu i l'altra per moldre blat. FAR, "Rápida", *El Cooperatista*, 44 (15 de abril de 1913).

³⁸ Celada.

³⁹ Celada.

cooperació obrera estava en auge i necessitava espais cada vegada més grans per a celebrar els seus congressos i trobades, l'amplitud dels espais oberts, els grans locals d'espectacles i els edificis de la Exposició Internacional de 1929 eren d'allò més adients⁴⁰.

Un dels esdeveniments més multitudinaris del cooperativisme era la Festa Internacional de la Cooperació, impulsada per l'Aliança Cooperativa Internacional cada primer cap de setmana de juliol i celebrada a Catalunya des del 1924. Amb uns primers anys més discrets, al 1926 es va apostar per un acte unitari a Montjuïc, que va reunir una trentena de cooperatives i milers de persones. El següent any també es va optar per un espai proper al barri: la plaça de braus de Les Arenes, on 4.500 infants van participar de la festa. Al 1930 es va celebrar en un local del Poble-sec: el Teatro Nuevo, ubicat al número 63-65 del Paral·lel.

L'Exposició Internacional de Barcelona va ser un dels grans esdeveniments a la ciutat, amb un fort impacte sobre, òbviament, la muntanya de Montjuïc i també el barri del Poble-sec. Va tenir lloc del 20 de maig de 1929 al 15 de gener de 1930. Les cooperatives de l'Estat hi van voler participar, rebent una negativa per part de l'organització en primera instància. Finalment, se'ls va donar un estand de 15 m², clarament insuficient, instal·lat al Palau Meridional de Montjuïc. Es va apostar per concentrar esforços en difondre els valors del cooperativisme i una visió general sobre el moviment a Espanya.

A la premsa cooperativista⁴¹, s'informava que estava previst complementar-la amb una mostra temporal en un altre espai de l'Exposició, amb materials vinguts d'altres països (Anglaterra, Hongria, Itàlia, Suècia i Txecoslovàquia, entre d'altres) i aquells que les cooperatives de l'estat consideressin oportuns. Aquesta mostra es va fer coincidir amb el Congrés Nacional de Cooperatives, celebrat al setembre de 1929 al Palau d'Agricultura de l'Exposició Internacional. Hi assistiren 175 delegats de 135 cooperatives⁴².

---

⁴⁰ Alguns autors esmenten esdeveniments cooperativistes anteriors a 1929 celebrats en un Palau de Belles Arts de Montjuïc. Tanmateix, aquest edifici, anomenat també Palau de l'Art Modern i actualment desaparegut, no es va construir fins aquella data. Sembla que es pugui tractar d'una confusió amb el Palau de les Belles Arts de l'Exposició Universal de 1888, ubicat prop de La Ciutadella i enderrocat al 1942.

⁴¹ "El 'stand' instalado por las Cooperativas en la Exposición", Acción Cooperatista, 322 (5 de juliol de 1929), pàg. 8.

⁴² Ferran Baró, La cooperació a Catalunya (AHCB).

Altres formes d'autoorganització

El cooperativisme fou només una de les diverses formes d'autoorganització que es van donar al Poble-sec i la resta de la ciutat. Malgrat la recurrent criminalització de l'associacionisme obrer, especialment durant la dictadura de Primo de Rivera, i les jornades de feina interminables, que consumien el temps i l'energia de la classe obrera, els nivells d'organització i mobilització eren força superiors als actuals. Tot seguit farem una aproximació a altres formes d'autoorganització com és el cas d'entitats com les corals o les unions esportives, així com agrupacions vinculades a la pràctica professional (societats i sindicats). També hem considerat adient incloure algunes pinzellades referents a moviments socials i polítics documentats al barri, així com mobilitzacions veïnals o inclús espais de sociabilitat informals que també resulten representatius de la cultura associacionista.

NAIXEMENT DEL BARRI I MOVIMENT OBRER

Tenint en compte les característiques tant geogràfiques com socioeconòmiques del nou barri, s'entén que ja des dels seus orígens els seus habitants es varen veure amb la necessitat d'agrupar-se per defensar els seus interessos. En aquest sentit, possiblement la primera associació que coneixem lligada al Poble-sec ja a principis del segle XIX va ser el Gremi d'Hortolans de les Hortes de Sant Bertran i de la Porta de Sant Antoni, fet que ens recorda els orígens predominantment rurals de la zona⁴³. En una descripció d'un quadre de l'artista català Francesc Jubany i Carreres (1787-1852), ens podem fer una idea de l'estampa de la zona de les Hortes de Sant Bertran a mitjans del segle XIX: "*...los agostados campizos y pingajosas chozas de las hortas de San Bertrán, aparecen en los cuadros de Jubany con todo el carácter de paisaje suburbano, con todos los aires agrícolos de miseria humana, abandonada, silenciosa, triste, aunque acariciada por los fulgores del sol.*"⁴⁴

La profunda transformació industrial que havia experimentat l'actual barri del Raval des de principis del segle XIX, s'estendrà cap a les falces de la muntanya de Montjuïc, i quedarà encarnada per la central tèrmica al 1883. Amb la industrialització apareixeran les primeres manifestacions d'una classe obrera incipient que poc a poc s'assentarà al barri. En aquest sentit, trobem indrets a l'espai públic que varen esdevenir llocs de trobada i inclús reivindicació de millors condicions de vida i treball del proletariat. Un exemple del que trobem poques referències documentals és l'anomenat Camp de les Carolines, una zona sense urbanitzar entre els carrers Aldana i Manso. "*Sembla que el propietari era molt reticent a cedir el terreny on hi havia magatzems que llogava i per on encara passaven el torrent de Laurel i el de la Creu de Molers, que calia soterrar. Les descripcions ens parlen*

---

⁴³ *Els barris de Barcelona*, vol. II, Ajuntament de Barcelona, 1998.

⁴⁴ R. Casellas. pag. 4, 18 julio 1895, La Vanguardia.

de la presència, en un angle, de la gran església de Santa Madrona, acabada d'estrenar i encara sense campanar."⁴⁵

Va ser l'any 1890, en els mesos anteriors a la primera celebració del Dia Internacional dels Treballadors (1 de maig), quan *Les Carolines* es varen convertir en un dels principals llocs de reunió de la classe obrera, a on la jornada laboral de vuit hores era una de les principals reivindicacions. Es tractava doncs, no només d'un punt de trobada, sinó que representa la paulatina politització d'unes demandes col·lectives. Cal esmentar que els mitjans de l'època, amb un to clarament paternalista, es fan ressò de la participació de dones en aquestes primeres grans mobilitzacions:

"A las tres y media hallábanse reunidos unos tres mil obreros, la mayor parte mujeres. Había también algunos curiosos y agentes de la policía. La conducta de los huelguistas ha sido tan pacífica que dichos agentes no han tenido que intervenir, que sepamos, en incidente alguno. En dicha hora Las Carolinas presentaban animado aspecto. Centenares de mujeres bullían en aquella hondonada, en uno de cuyos lados se levanta magestuosa la nueva iglesia de Santa Madrona, habiendo en los otros algunos árboles, barracones, cercas formadas con enrejados de madera, montones de tablas, etc.; iban de una parte a otra, gritando, corriendo, sin embargo de los rayos del sol que caían de plano, riendo unas, más reflexivas otras, gritando aquellas ¿Qué hacemos? ¿A dónde vamos? echando planes, conjeturando el resultado de la jornada, corriendo en determinada dirección y agrupándose en derredor de un recién llegado que consideran portador de noticias frescas, para después desparramarse nuevamente satisfecha su curiosidad, ó contrariadas por un desengaño; casi todas ellas vestidas con trapos poco vistosos, la mayor parte llevando la inseparable cestita en ía mano y la mayor parte también, jóvenes, alegres y resueltas."⁴⁶

Segons els expedients del Govern Civil indexats per Solà i Gussinyer⁴⁷, a finals del segle XIX ja es comencen a inscriure societats obreres que reflecteixen una gran diversitat d'oficis i sectors econòmics presents al barri i a la ciutat. Com veurem a continuació, moltes d'aquestes entitats tenen una dimensió de ciutat, que pot sorprendre si tenim en compte el caràcter suburbial del Poble-sec. En canvi, podem entendre que la distribució de la centralitat dins la Barcelona proletària era molt diferent a la de la Barcelona burgesa i administrativa.

La primera societat obrera registrada és el Centre Obrer Instructiu del ram d'ebenisteria (1888), ubicat al c/ Blasco de Garay, 38, baixos, i categoritzat com a espai de formació i esbarjo. El treball amb fusta degué tenir una presència destacada al barri, ja que al 1917, 1924 i al 1930 es creen respectivament l'Associació mutual de dependents del comerç de mobles (c/ Salvà, 26, baixos), la Corporació de petits industrials ebenistes (Marqués de Duero, 111) i el cèlebre Sindicat del ram d'elaboració de fusta i annexos de Barcelona i radi (c/ Roser, 33-35, compartint local amb al cooperativa La Igualitària). Aquests exemples il·lustren com un mateix sector professional generava entitats diverses ja fos per categoria

---

⁴⁵ Costa, Júlia, *El Primer de Maig de 1890 i el Camp de les Carolines*, Catxipanda, Revista Online de Tot Història Associació Cultural, 26 Abril 2018.

⁴⁶ pag. 5. *La Vanguardia*, 29 de Març 1890.

⁴⁷ Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Història de l'associacionisme català contemporani: Barcelona i comarques de la seva demarcació, 1874-1966*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Direcció General de Dret i d'Entitats Jurídiques, 1993.

professional (obrers, dependents, industrials) o bé per objectiu (instrucció, esbarjo, suport mutu, defensa de classe...).

A banda del treball amb fusta, trobem altres sectors que registren més d'una societat en el període estudiat i als quals cal pressuposar força activitat al nostre territori: les despulles de bestiar, el carbó, el marisc i les professions artístiques.

En el primer cas, es tracta d'un conjunt força més uniforme: totes elles són societats obreres de defensa de classe. En primer lloc, es crea la societat obrera La Igualtat de dependents de despulles de bestiar vacú (1903, a Marqués de Duero, 191, baixos); deu anys més tard, la Unió de dependents de l'art de les despulles (1913, al c/ Creu dels Molers, 37, cafè) i, finalment, l'Agrupació de despulles de bou, vaca i vedella (1922, al c/ Blai, 53).

La proximitat del port justifica la notable presència d'agrupacions vinculades al carbó: la Societat d'obrers descarregadors de carbó vegetal del moll L'avenir (1906, al c/ Vila i Vilà, 71, botiga), la societat La Solidària d'obrers del carbó vegetal (1925, al c/ Roser, 31), el Sindicat d'obrers carregadors i descarregadors de carbó mineral de Barcelona i radi (1926, al c/ Roser, 31, cafè) i, finalment, la Germandat sindical de carregadors i descarregadors de carbó mineral del Port de Barcelona (1927, al c/ Roser, 31-33).

D'igual manera, en aquest barri proper al mar trobem tres entitats diferents vinculades al marisc: Foment i propagació del marisc (1909, a Marqués de Duero, 73), la patronal dita Associació d'industrials musclers (1922, a Marqués de Duero, 69) i, en contrast, la societat obrera La venedora de musclos (1929, al c/ Roser, 33).

Finalment, a la vora d'un Paral·lel amb una intensíssima activitat artística en els seus nombrosos locals, sorgiren també diverses agrupacions professionals vinculades a les arts. Ens referim a la societat Coristes de Barcelona (1919, al c/ Mata, 20), el Sindicat espanyol d'artistes de cinema, teatre i varietés (1931, al c/ Cabanyes, 62, principal) i l'Agrupació de compositors de sardanes de la província de Barcelona (1932, a Marqués de Duero, 101).

Altres sectors professionals presents al barri van ser el del paper (Societat d'obrers paperistes de Barcelona, 1899, ubicat al c/ Roser, 7, 3r 1a), l'exèrcit (Unió Nacional de Llicenciats de l'exèrcit i l'armada de Barcelona, 1902, al c/ Vila i Vilà, 54, baixos), el transport (Associació de patrons carreters de Sant Bertran, 1902, al c/ Roser, 77, baixos), la venda ambulants (Associació de venedors ambulants de Barcelona, 1914, al c/ Concòrdia, 14) i les llevadores (el Col·legi de matrones, 1922, al c/ Vila i Vilà, 81), entre molts d'altres.

Així mateix, les respostes col·lectives a la manca de serveis bàsics que patia el barri s'evidenciaven, per exemple, a l'Eixample de Santa Madrona, a on al 1894 els veïns a veïnes varen celebrar una revetlla popular amb motiu de la construcció d'una font pública a l'encreuament dels carrers Margarit i Elkano.⁴⁸ Aquell mateix any, el mateix que s'inaugurava l'Avinguda Marqués del Duero i s'aixecava la primera de les tres xemeneies de la central tèrmica del c/ Mata, trobem notícies d'agrupacions de propietaris dels terrenys del futur barri reunint-se per defensar la regularització de les seves terres. *“Una comisión de*

---

⁴⁸ Badenas i Rico, M. *El Paral·lel, Nacimiento, esplendor y declive de la popular y bullanguera avenida barcelonesa*, Amarantos, Barcelona, 1993

propietarios de las barriadas de Santa Madrona y San Bertrán, visitó ayer tarde al alcalde accidental señor Griera, para manifestarle la conveniencia de que el Ayuntamiento se ocupe, dentro de la mayor brevedad, de regularizar el estado anómalo en que se hallan los intereses de todos de aquellas barriadas, exceptuados de disfrutar de los beneficios de la vigente ley de Ensanche".⁴⁹

TEATRES I AUTOORGANITZACIÓ

Aquestes primeres reunions de propietaris es feien sovint al *Teatro Circo Español*, el primer teatre de l'Avinguda Marqués del Duero (Avinguda Paral·lel) que havia obert les portes al 1892 com a *Circo Modelo Español*. És interessant recalcar que sovint els locals culturals i d'oci varen esdevenir els refugis del món associacionista i polític del barri; sobretot en èpoques de prohibició de drets bàsics com el de reunió i associació. En el cas del Paral·lel, espai compartit entre els barris de Poble-sec, Raval i Sant Antoni, els grans teatres i altres espais d'entreteniment seran l'escenari d'alguns dels grans mítings obrers i polítics fins a finals de la Guerra Civil.

Un dels primers espais del barri del Poble-sec que va esdevenir ràpidament un lloc de socialització i tertúlia política, fou un local mític conegut com L'Asiàtic. Aquest teatre de barriada ja apareix a la documentació al 1879 com a Jardín Asiático, i a partir del 1892 com a Teatro Lope de Vega, fins a recuperar el nom de Teatre Asiàtic al 1909.⁵⁰ Comptava amb un cafè-bar i un escenari a on es feien representacions teatrals i altres petits espectacles. Els propietaris eren la família Carabén, que al 1895 obririen el cèlebre Cafè del Teatro Español, que heretarà l'ambient de tertúlia intel·lectual i política que ja havia tingut L'Asiàtic.

És en aquest local a on es reunia el grup de teatre "L'Avenir" de Felip Cortiella, que anys més tard, concretament al 1917, seria proposat per dirigir la publicació Solidaritat Obrera.⁵¹ Cortiella va inaugurar al 1900 la seva primera obra al Teatre Lope de Vega, *Els Artistes de la Vida*, una peça bilingüe que intentava incorporar la parla popular per apropar-se a les classes treballadores. La trama tracta sobre una parella que dialoga sobre la seva unió, una dissertació a on s'exposen els ideals anarquistes vinculats a l'emancipació de la dona i alhora de tota la classe obrera mitjançant l'educació i la cultura. A l'obra també es reflexa una crítica a la classe burgesa, tant el seu teatre com la seva premsa, i sobretot els seus mecanismes repressors.⁵²

Ens sembla especialment rellevant parlar de L'Asiàtic, ja que ens recorda la important funció que va tenir el món del teatre i altres arts escèniques a l'hora de propagar els ideals vinculats a l'anarquisme i el socialisme al barri; recordant l'alt grau d'analfabetisme. També resulta significatiu tenir en compte que des dels seus orígens i fins el 1933, va estar situat al c/ Roser, 31-35. En la seva dilatada història en aquest emplaçament, va compartir espai

⁴⁹ pag. 2, 2 desembre 1894, La Vanguardia.

⁵⁰ Ramon i Graells, Antoni, *Enciclopèdia de les Arts Escèniques Catalanes*, Institut del Teatre.

⁵¹ Aisa, Manel, *El Poblesec després del 19 de juliol. Les col·lectivititzacions*. Montjuïc i el seu entorn, 1936-1939, Centre d'Estudis de Montjuïc.

⁵² PADULLÉS, Xavier. "Felip Cortiella. Dramaturg anarquista fundador del teatre polític català del segle XX". A: Assaig de teatre. (2006).

amb altres entitats polítiques, sindicats i, des del 1902, amb la cooperativa més significativa – per volum i trajectòria - del Poble-sec, La Igualitària.

Concretament, l'any que va aparèixer la cooperativa La Igualitària, el barri havia viscut de ple la vaga de metal·lúrgics, que va durar del desembre de 1901 al febrer de 1902 esdevenint vaga general. El govern va respondre declarant l'estat de guerra, amb enfrontaments a molts de punts de la ciutat, entre els quals trobem l'Avinguda Marqués de Duero i la Ronda de Sant Pau. Varen ser aquests dies d'aldarulls els que inspiraren a Ramon Casas en el seu quadre *La Càrrega*, on entre un paisatge imaginat podem distingir les tres xemeneies de la central tèrmica del c/ Mata. Era precisament en aquest context de conflictivitat social en que més s'evidenciaven les mostres de suport i solidaritat entre els veïns i veïnes. Com a exemple, recordar com, en protesta per les mesures repressives per combatre la vaga, aquell any de 1902 els carrers del Poble-sec no es varen guarnir per les festes de la Mercè.⁵³

Dos anys més tard, l'Ajuntament ordenava la destrucció d'alguns dels primers espais d'oci de Paral·lel, per no complir les ordenances de la Llei d'Eixample que ordenaven eixamplar les voreres: *“Esta mañana a las 10h empezará el derribo de las construcciones de la calle del Paralelo que invaden el terreno destinado a pórticos.... El número de las referidas construcciones se eleva a 50... En previsión de que los dueños de algunas de las construcciones que han de ser derribadas pongan obstáculos al cumplimiento de las órdenes, el Señor Lluch, ha dispuesto éste que desde la hora señalada para empezar los derribos presten servicio de vigilancia en el trayecto de la calle del Paralelo, donde radican las edificaciones clandestinas, ochenta o cien guardias de infanteria y de la sección montada. El alcalde tiene el propósito de presenciar los trabajos de las brigades, y está dispuesto a que se cumpla lo acordado por el Ayuntamiento, sean cuales fueren los medios de que echen mano los propietarios o arrendatarios de las construcciones aludidas.”*⁵⁴

Així doncs, al 1904 mentre desapareixien de forma contundent espais d'oci popular com el Palacio Trianon o el Salón Venus, a on havia debutat la Bella Chelito amb el seu número de *La Pulga*, n'apareixerien de nous. Al 1903 es construeix el Salón Arnau i el Teatre Onofri (futur Teatre Condal), al 1904 apareixerà el Teatre Apolo i, al solar entre Tapioles i Cabanyes, el Teatre Còmic. Tot i la proliferació de teatres, que en molt casos substituïen antics barracons de fira, els límits entre espai públic i privat seguien diluint-se amb facilitat. Algunes formacions polítiques varen aprofitar les possibilitats de teatralització que ofería el Paral·lel per estendre la seva dramatúrgia i aconseguir nous adeptes. En el cas del Teatre Comtal, que durant els seus primers anys va esdevenir la seu del lerrouxisme, on es feien mitings polítics al matí i funcions d'òpera a la nit.⁵⁵

---

⁵³ Huertas Clavería, Josep M. Tots els barris. Edicions 62.

⁵⁴ La Vanguardia, pag. 3, 12 octubre 1904

⁵⁵ Llorba, Rossend, *Història del Paral·lel*. E. Comanegra, Barcelona, 2017

LERROUXISME, ANARQUISME I SOCIALISME AL POBLE-SEC

De fet, en aquells anys es varen estendre locals del Partit Radical de Lerroux per tot el barri del Poble-sec. El 1904 es va crear la Fraternitat Republicana del Poble-sec, amb local primer al c/ Vila i Vilà, 145, a l'any següent al número 101 i després al 146 del Paral·lel. Poc després, ja tindrien una escola amb més de 300 nens i la publicació quinzenal "El Luchador". Al 1909 es va crear l'Ateneo Radical Republicano Instructivo del Poble-sec, al c/ Cabanes 35-37, que sorgia d'un centre de la Unió Republicana del 1892⁵⁶. Aquest centre va ser creat gràcies a en Ricardo Soriano, dit "el Suri", personatge popular que juntament amb el seu germà havia fundat el Teatro Soriano, conegut a partir de 1916 com a Teatre Victoria.

Al mateix any, també es va constituir la Joventut Radical Republicana i el Centre Radical de la França, recordant-nos el pes del lerrouxisme al barri. Aquest últim estava instal·lat al c/ de Grases, en els mateixos locals que la coral l'Aureneta Madronense.⁵⁷ Podria semblar estrany que un partit tant anticlerical com el Radical pogués compartir local amb una coral dedicada a Santa Madrona. En realitat, ens recorda com la necessitat comuna de comptar amb un local de certes dimensions per desenvolupar una activitat i compartir el preu del lloguer podia anar per sobre de les divergències ideològiques.

Tot i que existien altres tendències polítiques al barri, algunes més properes al món llibertari, altres al republicanisme catalanista o de caire més dretà, del que no hi ha dubte és de que l'anticlericalisme va anar en augment durant aquelles dècades. Les tensions enquistades, que el govern tendia a intentar resoldre empresonant als líders sindicals al castell de Montjuïc, varen tornar a esclatar per la Setmana Tràgica. Un cop més, el Poble-sec va ser dels barris a on més esglésies varen cremar, concretament set edificis: el convent de franciscanes situat a la Plaça de Blasco de Garay (avui Plaça del Sortidor), les esglésies de Santa Madrona la vella i Santa Madrona la nova, l'escola dels Germans de les Escoles Cristianes del c/ Blai, el convent de les Esclaves del Sagrat Cor, el convent de Germanetes de l'Assumpció i el convent Germanes de la Caritat del c/ Aldana.⁵⁸

Al barri del Poble-sec, es constaten mostres de solidaritat posteriors a les onades repressives que varen seguir a la Setmana Tràgica, com les banderes blanques que penjaven als balcons del c/ Salvà⁵⁹ o la dramatització de la sentència a Ferrer i Guàrdia que es va representar al Teatre Apolo. De fet, va ser un fotògraf d'origen italià que vivia al c/ Tapioles, Alejandro Merletti, el que va capturar una instantània del moment de la sentència a mort del cèlebre pedagog. Ho va aconseguir amb una micro-càmera que ell mateix havia construït, desafiant les lleis de l'època que prohibien fer fotografies del judici.⁶⁰

L'anarcosindicalisme tingué una presència molt destacada a tota la ciutat i, de forma especial, al Poble-sec. Al 1907, es creava Solidaritat Obrera com la unió d'un bon nombre de societats obreres de la ciutat, entre elles la Societat d'Obrers Picapedrers de Montjuïc,

⁵⁶ Molner, E. i Albertí, X. Carrer i Escena. El Paral·lel, 1892-1939. Viena Edicions. Aj. Barcelona, 2012

⁵⁷ *El Barris de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1998

⁵⁸ Huertas-Claveria, *Tots els barris de Barcelona*,

⁵⁹ Costa, Júlia. *La Setmana Tràgica al nostra barri: cent anys*. Un balcó al Poblesec (blog). 2008

⁶⁰ Barcelona, Reporters Gràfics 1900-1939, ANC, Ajuntament de Barcelona, 2015

amb els seus delegats Baptista Palo i Josep Salas⁶¹. Al congrés de Solidaritat Obrera de 1910 es funda la Confederació Nacional del Treball (CNT), que fou el sindicat majoritari a la ciutat fins al final de la guerra civil. En els següents anys, el nombre d'afiliats va créixer ràpidament, animat per les vagues i conquestes laborals i també per una forta pressió social entre els propis obrers.

Entre els espais de reunió del món llibertari d'aquells anys cal esmentar el Bar La Tranquilidad (situat a l'Avinguda del Paral·lel, 69, i avui desaparegut), lloc de reunió d'anarquistes, freqüentat per Durruti i Ascaso entre d'altres. Trobem fonts que ja ens parlen d'un casa de menjars al 1904 que portava aquest nom, concretament a la cantonada del Paral·lel amb c/ Nou de la Rambla, enfront de l'Arnau.⁶² Al 1915 sabem que estava situat a la seva ubicació final, amb un quadre en homenatge a Ferrer i Guàrdia presidint l'entrada, i una fama que anirà creixent durant els anys posteriors.

La Vaga de la Canadenca va tenir també una presència especial al nostre territori, iniciant-se a l'empresa Riegos y Fuerzas del Ebro, on encara s'alcen les tres xemeneies, icòniques per al barri. Durant la dura repressió, i com en altres protestes, un bon nombre de vaguistes van ser empresonats castell de Montjuïc, entre ells el propi Salvador Seguí, també habitual al nostre territori. Un cop alliberats, va participar al famós míting que va posar fi a la vaga, a la propera plaça de braus de Les Arenes.

El Poble-sec va ser també el bressol de figures del sindicalisme que van tenir un paper destacat durant la guerra civil i els anys immediatament anteriors, tant anarquistes com comunistes. Pertanyen a aquesta generació, nascuda entre 1917 i 1920, que arran del cop d'estat van tenir una ràpida politització i van assumir grans responsabilitats, malgrat la seva joventut.

Com anarcosindicalistes, sobresurten tres noms vinculats al Poble-sec: Pepita Carpeña (o Josefa Carpena-Amat), Joaquina Dorado Pita⁶³ i Sara Berenguer⁶⁴. Les dues primeres van militar a la CNT i les Joventuts Llibertàries, que al nostre barri tenien el seu local al c/ Cabanes, 33-35. La tercera, poblesequina de naixement, va fer la seva militància al barri de Les Corts, on s'havia mudat amb la seva família uns anys abans. Totes tres van tenir un paper molt destacat en la rereguarda, on obrers i obreres s'autoorganitzaven en les col·lectivitats, i van anar a l'exili a França⁶⁵.

Carpeña i Berenguer, ambdues treballadores tèxtils, van coincidir en el grup anarcofeminista Mujeres Libres, on van ser responsables de propaganda del comitè de Catalunya i del secretariat regional, respectivament. Berenguer va ser també membre del comitè central de Solidaritat Internacional Antifeixista (SIA). Al seu torn, Dorado és ben representativa de les

---

⁶¹ Coneixem el nom d'un altre delegat d'aquesta societat obrera: Modesto Olavia, qui ho va ser al congrés de la Confederació Regional del Treball que va tenir lloc a Sants al juny de 1918. MARTINEZ DE SAS, p. 989.

⁶² Llurba, Rossend, Història del Paral·lel, Ed. Comanegra, Barcelona, 2017

⁶³ Font: wiki

⁶⁴ Recomanem la lectura de la seva autobiografia, *Entre el sol y la tormenta: revolución, guerra y exilio de una mujer libre*, L'Eixam, València, 2004. Fonamental per a conèixer en primera persona l'experiència d'aquesta generació de dones, les quals van sostenir la rereguarda i impulsar el feminisme durant la guerra civil.

⁶⁵ Dorado va tornar a Espanya per lluitar a la resistència antifranquista als anys 40.

migracions que nodrien la classe obrera barcelonina: nascuda a La Corunya, s'instal·là al Poble-sec amb la seva família al 1934. Afiliada al Sindicat de fusta i decoració de la CNT, va arribar-lo a presidir quan l'anterior president, Manuel Hernández, va anar al front.

Però no tot era anarcosindicalisme al nostre barri, on també tenia presència el sindicat UGT i organitzacions comunistes. És el cas de la Joventut Comunista Ibèrica del Poble-sec, en la qual va exercir de primer secretari Salvador Clop i Urpí (1917-2005) des del 1935⁶⁶. O el cèlebre fotògraf Francesc Boix (1920-1951), fill del barri, qui, coincidint amb l'inici de la guerra, va treballar a la revista *Juliol* de les Joventuts Socialistes Unificades.

CORALS I UNIONS ESPORTIVES

Aquells anys veiem néixer al barri del Poble-sec altres entitats entre les quals destaquen diverses corals. Aquestes agrupacions varen néixer de la mà d'Anselm Clavé a partir de la segona meitat del segle XIX, sovint lligades a cooperatives i altres formes d'associacionisme obrer. Ja al 1883, tenim notícia de la presència d'algunes de les primeres corals al barri: *"Esta noche el coro euterpense "La Palma" del Pueblo Seco, recorrerà aquella barriada cantando unas "Caramellas" y una Mazurka"*.⁶⁷ Al 1917 es crearà la coral amb més trajectòria del barri, La Palma Moderna, potser successora de l'abans esmentada La Palma. Durant aquells anys apareixeran altres societats corals al barri com *No s'ha vist mai*, que es va fundar al 1921 i es va dissoldre al 1936. Aquesta coral es reunia al Bar Jeniu (fundat al 1908, actual Restaurant Sortidor) a la Plaça del Sortidor, recordant-nos la barreja entre locals d'oci i associacionisme.

El mateix any es va fundar La Viola Barcelonense al c/ Salvà, del qual es conserven alguns dels seus estatuts: *"Artículo 1º: Con el título de Sociedad Coral "La Viola Barcelonense" se constituye en esta Ciudad con objeto de ofrecer a los socios que la componen, un Centro puramente familiar para instrucción y recreo; quedando terminantemente prohibido todo acto político o conversación que pueda afectar moral o materialment la buena marcha de la Sociedad"*.⁶⁸ Així doncs, i com veiem en el cas de les cooperatives, algunes d'aquestes associacions serien el punt de partida de formacions polítiques, o en mantindrien una clara dependència, mentre que en altres casos s'establí l'exigència d'independència de qualsevol entitat o poder polític.

Una mostra de la importància que adquiriren les corals aquells anys al barri és la creació al novembre de 1922 de la *Federación de Sociedades Corales y Collas Humorísticas de Barcelona*, amb local al c/ Poeta Cabanes número 33 y 35. Ja al 1928, trobem una referència a la creació de l'Orfeó El Rosal. *"El consejo directivo del orfeón «El Roser», naciente masa coral de Pueblo Seco, hace un llamamiento a los amantes de la música de aquella populosa barriada, a fin de que presten su apoyo a la entidad, que se propone realizar una intensa labor cultural y artística. El orfeón «El Roser», que tiene su domicilio en*

---

⁶⁶ Diccionari, p. 397.

⁶⁷ La Vanguardia, 24 de març 1883. La paraula "euterpense" fa referència a la Societat Coral Euterpe, primer creada per Anselm Clavé al 1850, tot i que era coneguda com La Fraternitat".

⁶⁸ Les societats corals. El Poble-sec, retalls d'història. Les ressenyes del CERHISEC (I). 2000

*la calle del Rosal, número 33, cuenta ya con un centenar de ejecutantes, los cuales reciben lecciones de teoría musical y solfeo de distinguidos maestros.*⁶⁹

A partir de 1923 amb la instauració de la dictadura de Primo de Rivera, les principals corals del barri varen passar a dependre del Centro Cultural Monárquico, que estava al Paral·lel (Marqués del Duero, 164). Una altra entitat que va quedar sota el seu paraigua seria la Unió Esportiva del Poble-sec, que va néixer al 1928. *“Con gran asistencia de público de la barriada de Pueblo Seco se celebró el domingo la bendición de la bandera de la Unión Sportiva de Pueblo Seco, sección del Centro Cultural Monárquico, así como la inauguración de las obras del campo de juego, que ha quedado convertido en uno de los mejores de las barriadas de Barcelona... Escoltaron a la nueva bandera en su bendición, los estandartes de las sociedades de la barriada, Les Flors de Maig, Els Moderns, La Palma, El Roser, el On Humo, y otras, haciendo acto de presencia sus directores, así como las de otras sociedades, cual la Asociación de Propietarios.*⁷⁰

Així doncs, les corals, les unions esportives i les associacions de propietaris seran de les poques entitats permeses al barri durant la Dictadura de Primo de Rivera. Aquest període va ser el colofó d'una escalada repressiva per part de les autoritats des de principis de segle amb governadors com Martínez Anido. Aquest mateix va arribar a afirmar en un homenatge que se li va fer al 1927: *“Yo solucioné los conflictos sociales sin hacer uso de la policía ni de la Guardia Civil. Lo que hice fue que se levantara el espíritu ciudadano haciendo que desapareciera la cobardía, y recomendando a los obreros libres que por cada uno que cayera deberían matar diez sindicalistas”*⁷¹. D'entre les víctimes d'aquells anys de violència trobem l'advocat sindicalista Francesc Layret, que serà homenatjat durant la Segona República al mateix Paral·lel, que passarà a portar el seu nom.⁷²

Així doncs, el pistolerisme va tenir una forta presència als nostres carrers. Segons Oyón, un 36% dels assassinats del pistolerisme es van donar a Poble-sec, Sants o Sant Andreu⁷³. Per exemple, al 1921, al c/ Vila i Vilà es va trobar el cadàver torturat de Ramon Archs, membre del comitè de defensa de la CNT, com a represàlia per l'atemptat que va costar la vida del president del govern espanyol, Eduardo Dato⁷⁴. A prop del barri va trobar Salvador Seguí el seu final: va ser assassinat per pistolers de la patronal al c/ de La Cadena (actual Rambla del Raval) al 1923.

GUERRA CIVIL AL POBLE-SEC

Tot i el desgast que varen significar els anys del pistolerisme per l'anarcosindicalisme, i la clandestinitat que imposà la dictadura, la CNT aprofitarà aquests anys per reorganitzar-se i reparèixer amb força a l'època republicana. L'altre formació política que creixerà al barri serà ERC, que va tenir un centre al c/ Tapioles, 27, tal i com recorda la veïna del barri Núria

⁶⁹ La Vanguardia, 4 de desembre 1928

⁷⁰ La Vanguardia, 23 de noviembre 1930

⁷¹ Balcells, Albert. El pistolerisme. Barcelona (1917-1923)

⁷² També val la pena recordar que el Passeig de Montjuïc passarà a anomenar-se Passeig de Ferrer i Guàrdia

⁷³ OYÓN, p. 339.

⁷⁴ DALMAU, MIRO, Sants, p. 53.

Boix: “El primer local d’Esquerra Republicana era el del carrer Tapioles, entre Blai i Elcano, més tocant a Blai. També era un centre on feien teatre, balls i d’altres activitats d’aquest tipus. Després, quan va haver l’escissió dins del partit, van passar al carrer “Rosal”, núm. 15 (...) El Poble-sec era un barri de gent treballadora i la CNT-FAI tenia força dins del món obrer.”⁷⁵

Sens dubte, l’organització que més protagonisme va adquirir durant els anys de la Segona República i la Guerra Civil va ser el Sindicat de la Fusta de la CNT-FAI. Aquest sindicat estava originàriament al c/ Sant Pau, en un edifici que havia estat antigament un hostel amb una parada de diligències.⁷⁶ Va ser al 1933 quan es va traslladar al c/ Rosal número 33, al mateix temps que el Teatre Asiàtic es traslladava al c/ Nou de la Rambla 145. Just en aquell espai hi havia un altre lloc de trobada emblemàtic del barri, sobretot per les dones, els safareigs públics.

Aviat el local va començar a ser freqüentat per alguns dels membres més destacats de l’anarcosindicalisme, com l’Ascaso, el García Oliver o el mateix Durruti.⁷⁷ Amb l’esclat de la Guerra Civil, serà des del mateix sindicat des d’on sortiran milicians armats que muntaran barricades a la Bretxa de Sant Pau, aturant l’avenç dels militars sollevats.⁷⁸ L’escriptor González Ledesma, nascut al 1927 al c/ Tapioles, ens recorda com es va viure el cop d’estat al barri: “*Poco antes se había producido en Barcelona la batalla del 19 de julio de 1936, que cayó en domingo. Yo me enteré en la cama, cuando me despertó el estruendo de los disparos sonando al lado mismo de mi casa. No me enteré, en cambio, de que allí terminaba mi niñez – si es que la auténtica niñez había existido – y empezaba algo que había de acompañar la vida entera*”.⁷⁹

Com ja hem esmentat anteriorment, en els moments de més necessitat és quan més s’enforteixen les xarxes de suport mutu i l’associacionisme. En aquest sentit, durant els convulsos anys de la Guerra Civil apareixen iniciatives i espais al barri que intenten respondre a les necessitats immediates de les seves veïnes i veïns. Ja el mateix 19 de juliol, les persones ferides pels enfrontaments armats serien ateses al dispensari del c/ Roser número 15, dispensari municipal ja existent abans de la guerra. Per un altra banda, l’endemà del cop d’estat militar s’evidenciaran mostres de solidaritat entre la població del barri, entre les que cal destacar un festival benèfic organitzat per les entitats del barri el 22 d’agost del 1936 per ajudar a les víctimes del cop d’estat: “*Se celebra un acte al Teatre Olimpia a benefici de les víctimes causades per la revolta feixista, L’organitzen un conjunt de societats del Poblesec. Hi actuen l’Enric Borràs, l’Hipòlit Lázaro, l’Emili Vendrell i altres artistes coneguts. També hi participen la companyia del Teatre Nou i la Banda Municipal.*”⁸⁰

Un dels primers problemes que va començar a afectar a la població pel context bèl·lic serà l’escassetat d’aliments, fet que va motivar que molts de veïns i veïnes fessin bescanvi de productes. Per un altra banda, varen començar a aparèixer menjadors populars a diversos

⁷⁵ Entrevista a Núria Boix, Setembre 2001. El Poble-Sec (1936-1939). Un barri en guerra. CERHISEC. 2008

⁷⁶ *Moviment obrer i sindicalisme al Poble-sec*. Ressenyes 2. El Poblesec. Retalls d’Història, CERHISEC. “Aquesta primera ubicació tenia un clar avantatge, ja que quan la policia es passejava pel barri, els nens que jugaven al carrer donaven la veu d’alarma i els caps sindicals podien fugir pels terrats propers”.

⁷⁷ *Moviment obrer i sindicalisme al Poble-sec*. Ressenyes 2. El Poblesec. Retalls d’Història, CERHISEC

⁷⁸ Huertas Clavería, *Tots el barris de Barcelona*, Edicions 62, Barcelona, 1976

⁷⁹ González Ledesma, Francisco. *Historia de mis calles*, Ed. Planeta, Barcelona, 2006

⁸⁰ Diari de Barcelona, 26 Agost 1936, El Poble-Sec (1936-1939). Un barri en guerra. CERHISEC. 2008

punts de la ciutat, el més recordat per la població del Poble-sec fou el del Cafè Comtal (Paral·lel, 91) al mateix edifici del Teatre Comtal. La veïna Joana Gómez a una entrevista ho recorda: “Al Cinema Condal, que ara és el Bongo, hi havia un menjador que anaves amb un pot i et donaven menjar. Hi havia uns guàrdies que els deien “de la porra”. La meva germana tenia les plantes dels peus plenes de llagues i anava allà a la cua.”⁸¹

La situació al barri va empitjorar dramàticament amb els primers bombardejos. De fet, ja al primer atac aeri que va partir la ciutat, el 16 de març de 1936, varen caure bombes al Poble-sec. Al voltant dels c/ Creu de Molers amb Aníbal va haver-hi moltes cases afectades i inclús víctimes mortals. Un dies més tard els diaris recullen el comiat a les víctimes del barri: “El duelo se despidió en el cruce de las calles de Casanova y Cortes, siguiendo el fúnebre cortejo hasta Pueblo Seco, donde el vecindario rindió el último homenaje a sus infortunados vecinos.”⁸² Quan es va produir aquell primer bombardeig aeri no hi havia cap refugi construït al barri, i la població va haver d'improvisar amagant-se al metro de Plaça Espanya o inclús al túnel del Teatre Grec. “Durant el primer bombardeig jo era fent cua per comprar llet a una vaqueria del carrer Concòrdia. De cop vam sentir un soroll i vam mirar al cel que estava tot cobert de petits puntets lluminosos. En aquell moment, totes les dones, i jo mateix, vam sortir corrent fins al túnel del Teatre Grec (...) Posteriorment, la gent del barri va anar construïnt refugis.”⁸³

La reacció de les veïnes i veïns del barri va ser gairebé immediata, i es constata la construcció de fins a 64 refugis al barri⁸⁴, molts dels quals es varen començar a construir l'endemà del primer bombardeig. “Molts encara ho devien ignorar. Al Clot, a Sant Martí, al Poble-Sec, a Sants, a Gràcia, a gairebé totes les barriades de Barcelona es treballa – en alguns llocs fa ja prop d'un mes – en aquesta tasca. Legions d'obriers voluntaris i improvisats converteixen el subsòl de la ciutat en un colador”⁸⁵. Així doncs, cal ressaltar la capacitat de reacció col·lectiva de la ciutadania davant del drama que es viure a la reraguarda, fet que només es pot explicar tenint en compte la llarga herència associacionista del barri que es reflecteix en aquesta recerca. La historiadora Judit Pujadó ens ho recorda a la seva investigació sobre els refugis de Barcelona. “Els refugis, aquesta enorme quantitat de metres de soterrani excavats, esgarrapats del subsòl, evidencien una capacitat organitzativa, una voluntat autogestora entre el que anomenem classes subalternes, poques vegades tant materialitzables com en aquesta.”⁸⁶

L'Ajuntament de Barcelona, a través de la Junta de Defensa Passiva, va proveir a la població de materials, eines i indicacions sobre com fer el refugi, també en alguns casos es va encarregar de contractar personal que pogués ajudar en la construcció, però seria impossible entendre la densa xarxa de refugis al barri sense la participació veïnal. “Ens vam unir a la barriada i els poquets homes que quedàvem, les dones i els nanos, picant trèiem

---

⁸¹ Entrevista Joana Gómez, Octubre 1996. El Poble-Sec (1936-1939). Un barri en guerra. CERHISEC. 2008

⁸² La Vanguardia, 19 de Març 1937

⁸³ Entrevista a Vicente Górriz, Setembre 2001. El Poble-Sec (1936-1939). Un barri en guerra. CERHISEC. 2008

⁸⁴ Powles, Valerie. El Refugi antiaeri del carrer Nou de la Rambla. El Refugi 307. La Guerra Civil i el Poblesec. 1936-1939. Ajuntament de Barcelona, 2002

⁸⁵ González, Rafael. *Refugis! Refugis! A Barcelona se'n construeixen en quantitat*. Última Hora. Abril 1937. Arxiu de Gràcia.

⁸⁶ Pujadó i Puigdomènech, Judit. Oblits de reraguarda: Els refugis antiaeris a Barcelona (1936-1939). Abadia de Montserrat. 1998

*terra i carregàvem el carro.*⁸⁷ L'escriptor González Ledesma també va explicar *“Vaig participar en la construcció del refugi del carrer Tapioles, el que estava quasi en front de casa meva entre el carrer Elkano i el carrer Blai. Vaig participar pràcticament tota la guerra. Els que portaven la veu cantant eren els paletes que feien els arcs (...) i després, aprofitàvem totxos de cases derruïdes i els nanos amb una piqueta anàvem envestint els totxos perquè servissin”*.⁸⁸

Cal tenir en compte que a partir de la documentació no podem constatar la relació directa entre les entitats del barri i els refugis antiaeris. Sí que s'evidencia l'ajuda per part de sindicats i organitzacions del barri, sobretot el Sindicat de la Fusta, que era el més gran del barri a l'època. Aquest havia estat socialitzat al principi de la guerra, aplegant a 3.000 treballadors i s'havia traslladat al número 34 del c/ Blai. El president era el Manuel Hernández, que havia substituït a l'Antonio Ortiz, membre del grup Los Solidarios, que havia marxat al front d'Aragó al principi de la guerra.

*“El vam fer nosaltres. Faltaven eines. Vam anar a consultar-ho al Sindicat del ram de la Fusta que estava al carrer Blai... Vam parlar amb el president del sindicat, l'Hernández i li vam dir – “ahora falta madera y todo eso depende de que usted como presidente...” – aquesta va ser la conversa i va dir que sí. Ens va donar el motoret i les eines i vam fer el forat en forma de pou, al carrer Poeta Cabanyes, tocant el núm. 26.”*⁸⁹

Quan parlem de refugis antiaeris, cal recordar que els veïns i veïnes no s'agrupaven per interessos o sensibilitats socials, polítiques o lúdiques, sinó per localització dins del barri. Així doncs, les entitats que més responien a aquesta realitat eren les comissions d'organització de festes, agrupades per carrers. Aquestes sí que varen tenir una relació directa amb els refugis, un paper rellevant sovint invisibilitzat a la documentació institucional. En aquest sentit, podríem considerar la construcció de refugis com el moment en que més es posava de manifest la tradició autoorganitzativa existent al barri, que traspassava les fronteres de les entitats fins a la seva naturalesa més bàsica, el suport mutu i solidaritat entre veïnes.

---

⁸⁷ Entrevista Leopoldo Torroba, Setembre 2000. El Poble-Sec (1936-1939). Un barri en guerra. CERHISEC. 2008

⁸⁸ Francisco González Ledesma, Novembre 2005.

⁸⁹ Entrevista Manel Vivó, Juliol 2000.

Passat i present: els itineraris

La informació recollida en aquesta recerca, alguna inèdita, havia de passar del paper al carrer, recorrent el fil que uneix les primeres pràctiques d'Economia Social i Solidària al barri amb el teixit actual.

Amb similituds i diferències, i malgrat els gairebé quaranta anys de dictadura i el sistema capitalista en què vivim, avui el Poble-sec segueix sent un barri cooperatiu. Amb l'objectiu de construir participativament un itinerari a partir de la informació recollida en aquest article, s'ha entrevistat a vuit entitats actuals vinculades a l'Economia Social i Solidària, que han cristal·litzat en una deriva pel Poble-sec que fa dialogar passat i present. A continuació presentem una sèrie de fitxes dels agents entrevistats, que són una petita mostra de la diversitat de formes en què es dóna avui dia el suport mutu.

[Pendent incloure les fitxes de les entitats entrevistades.]

Procés, limitacions i potencialitat de la recerca

En aquest capítol volem compartir quin ha estat el procés d'aquest treball de recerca, des de les seves aspiracions inicials fins a les seves materialitzacions finals: els itineraris i aquesta redacció.

En primer lloc, cal situar el punt de vista de la recerca, impulsada i realitzada des de la Xarxa CooperaSec, que aplega iniciatives de l'Economia Social i Solidària al barri del Poble-sec. L'equip tècnic que l'ha dut a terme està conformat per historiadores que formen part d'aquesta Xarxa: Arnau López Espinosa, de Castellans del Poble-sec i coordinador científic; Júlia Gutiérrez, de la cooperativa Art&Coop i coordinadora tècnica; i Layla Dworkin i Ricardo Pérez-Hita, de la cooperativa Laberint Cultura i responsables dels itineraris. Totes quatre han realitzat la recerca i redacció del present text. Això situa l'òptica en les entitats de base, en una voluntat de conèixer les pròpies predecessores i emmirallar-se en les pioneres de l'ESS del barri.

L'objectiu principal de la recerca era rescatar la memòria de les pràctiques de l'ESS al Poble-sec abans de la dictadura franquista, enteses en un sentit ampli: des de les més formals - les cooperatives -, fins les més informals - pràctiques de suport mutu, col·lectius no formals, etc. Aquesta és la manera com s'entén l'ESS des de CooperaSec: una manera de treballar que va més enllà d'una forma jurídica concreta i que es nodreix d'aquesta diversitat de solucions.

Un objectiu més específic del projecte era visibilitzar també el valor que aquestes antecessores del barri, o d'altres indrets de Catalunya i del món, tenen en l'imaginari de referents de les entitats que avui en dia formen part de l'ESS del Poble-sec.

El punt de partida és el d'un barri històricament "jove", que ha rebut poca atenció des de la recerca més acadèmica, però que compta amb una tradició notable d'història local, impulsada sobretot pel CERHISEC (Centre de Recerca Històrica del Poble-sec). La qüestió concreta de l'ESS en la cronologia que ens ocupa no havia estat investigada abans, de manera que els relats sobre el barri presentaven una llacuna clara. Justament en motiu de l'efemèride del 150è aniversari del Poble-sec, aquest 2019 s'han impulsat al barri un seguit d'accions de posada en valor i recuperació de la seva memòria històrica. Aquesta recerca ha volgut ser, doncs, l'aportació de la Xarxa CooperaSec a aquesta celebració, proposant alguns relats que no s'havien explorat encara sobre el passat del barri.

Per tal d'arribar a aquesta informació, ens hem plantejat canals de recerca més clàssica (arxius, bibliografia, hemeroteca) i també recollida de memòries orals, arxius personals i familiars, etc. Tanmateix, no ha estat possible aquesta segona, donat que no hem trobat persones al barri que conservessin memòria d'aquestes pràctiques: ja sigui per edat (les més grans eren tot just infants al final d'aquesta cronologia), per trencament en la transmissió (sovint la repressió política dissuadia d'explicar certes experiències a les descendents) o per dispersió demogràfica (de les famílies que habitaven el barri al primer

terç del segle XX, força van abandonar el barri en les dècades successives, especialment als anys 80).

Malgrat alguns descobriments gratificants, en general s'ha detectat una manca de documentació sobre l'ESS al passat del Poble-sec, més agreujada com més informals són les pràctiques. De fet, no ha estat possible detectar iniciatives que no s'inscrivissin a algun registre oficial; aquest és el motiu pel qual el relat se centra majoritàriament en cooperatives, associacions i sindicats, fonamentalment. Fins i tot en el cas de les cooperatives, que eren organitzacions formals que generaven una quantitat considerable de documentació (estatuts, balanços, actes, títols de soci, etc.), les troballes han estat escasses. Això ens porta a preguntar-nos on va anar a parar tota aquesta documentació i constatar, d'una banda, les mancances en conservació i estudi de la documentació generada per entitats o col·lectius no vinculats al poder i, de l'altra, la *damnatio memoriae* a la qual el franquisme va condemnar les diverses manifestacions de l'autoorganització obrera.

A la llacuna que malauradament no hem pogut omplir, més que lleument, sobre pràctiques informals, se suma una altra tristament habitual: el paper de les dones. En el període estudiat, els rols tradicionals de gènere i la discriminació de les dones a l'esfera pública estan profundament instaurats en la societat, i els entorns del moviment obrer i el cooperativisme no en són una excepció. Altres autors, com Dalmau i Miró⁹⁰, ja han apuntat la posició subalterna de les dones a les cooperatives, malgrat ser les principals responsables de les tasques reproductives de les llars, com justament la compra d'aliments. Sí que trobem la presència d'una petita minoria de dones amb un rol destacat al cooperativisme, que obrien camí a la igualtat. Ens referim, per exemple, a Teresa Abelló, Miquela Chalmeta o Regina Lamo, entre d'altres. En el cas del Poble-sec, l'escassetat de cooperatives feia més improbable l'aparició d'una figura com aquestes. Com hem comentat al capítol corresponent, a dia d'avui no hem pogut identificar ni tan sols el nom d'una sola cooperadora del Poble-sec.

Pel que fa al moviment obrer en general, a diferència d'altres barris, al Poble-sec no hi havia grans fàbriques tèxtils, on la majoria de treballadores eren dones i més fàcilment hi sorgien grans figures de la lluita obrera, com per exemple les santsenques Balbina Pi i Roser Dulcet.

Òbviament, les dones del Poble-sec cooperaven, s'autoorganitzaven i teixien xarxes de suport mutu. Creiem, doncs, que aquestes succeïen en l'àmbit privat i domèstic, o en posicions invisibles dins les organitzacions formals. Per tant, la invisibilitat de les dones i de les pràctiques no formals han d'estar forçosament relacionades.

Com ja s'ha esmentat, no són gaires els treballs acadèmics que ens parlen sobre la història del Poble-sec, un territori que sovint ha quedat eclipsat per dos grans subjectes històrics que sí han generat grans relats, la muntanya de Montjuïc i el Paral·lel. Aquests espais, que tenen un paper destacat tant en la memòria com en els imaginaris de la ciutat, han estat sovint sota el focus mediàtic i institucional; sent a la vegada susceptibles a les ànsies

---

⁹⁰ Marc DALMAU TORVÀ i Ivan MIRÓ I ACEDO: *Les cooperatives obreres de Sants. Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939)*, Barcelona, La Ciutat Invisible Edicions, 2010.

urbanitzadores i de promoció de la ciutat. Aquest fet, que podria semblar positiu per atreure l'atenció cap al barri, ha suposat que el Poble-sec hagi estat tractat en la majoria dels casos com un espai subsidiari, o en alguns casos directament un espai invisible.

A més, cal reivindicar que tot i que el Paral·lel ha estat una avinguda que pel seu caràcter de sociabilitat i visibilitat ha concentrat moltes manifestacions tant artístiques com polítiques de la ciutat, no tot el que passava al Paral·lel es podia extrapolar al nivell de "ciutat" en majúscules. El Paral·lel era sobretot el lloc pel que passaven a diari les veïnes i veïns del barri, que no només acudien a veure els espectacles nocturns, sinó que el tenien integrat a la seva vida quotidiana. En aquest sentit, convidem a que els futurs estudis sobre el Paral·lel tinguin més en compte els barris que l'envolten.

Així doncs, ens hem trobat amb que molta de la bibliografia dedicada al Paral·lel fa referències al barri del Poble-sec, però sense posar el focus en la seva realitat com a subjecte històric. Per aquesta raó, des de l'equip vàrem decidir centrar-nos en la mesura del possible en la realitat històrica del barri, sense oblidar les seves fronteres. Aquestes sense cap dubte han determinat la seva naturalesa, però no encarnen la seva essència; el Poble-sec és molt més que el Paral·lel i Montjuïc.

Un altre de les limitacions que ens hem trobat a l'hora de fer la recerca ha estat en relació al refugi antiaeris. La bibliografia referent a aquesta temàtica es fa ressò de l'important paper de la tradició associacionista dels barris a l'hora de construir de forma autogestionada (i inclús en alguns casos autofinançada) aquests espais. Inclús es feia referència a que aquestes associacions havien estat la base a partir de la qual s'havien construït refugis antiaeris als barris de Barcelona. A més, en el cas del Poble-sec, aquesta temàtica és una de les que han generat més publicacions, com a conseqüència del "descobriments" del Refugi 307 al c/ Nou de la Rambla, 169, al 1995. Recordem que aquest refugi antiaeri va ser el primer a Catalunya en obrir les portes al públic com a espai patrimonial i museístic, i des del 2007 amb un horari regular de visites.

Gràcies sobretot a la tasca de la veïna del barri del Poble-sec i historiadora Valerie Powles, coneixem el nombre de refugis que es varen construir al barri, així com les seves principals característiques i inclús la veu dels testimonis de l'època.⁹¹ El que no trobàvem a cap publicació era la referència a les entitats concretes que enteníem que havien estat les precursoras dels refugis. Després de diverses visites a l'Arxiu Contemporani per consultar la documentació de la Junta de Defensa Passiva de Barcelona, varem constatar que no hi ha cap referència a aquestes entitats, només a alguns noms propis de delegats de barri dependents que la JDP, i que en la majoria dels casos no eren ni veïns del barri. Tot i que en un principi aquesta comprovació ens va semblar decepcionant, les veus dels testimonis de l'època ens varen fer veure que la cultura associacionista del barri anava més enllà dels noms i formes jurídiques, i que sovint es donava de forma improvisada en espais informals.

No oblidem el gran absent d'aquest relat: les col·lectivitzacions realitzades durant la Guerra Civil, que van afectar plenament el barri. Malgrat ser un dels màxims exponents de

---

⁹¹ Recordar la immensa feina feta pel CERHISEC recollint les vivències de les veïnes i veïns del barri que varen sobreviure als horrors de la Guerra Civil, i que estan recollides al llibre "El Poblesec en guerra"

l'autoorganització obrera al nostra història, la magnitud i l'excepcionalitat d'aquest fenomen feia inviable el seu estudi rigorós en el temps i espai d'aquest projecte, sense de nou eclipsar i negligir l'estudi d'altres iniciatives que més discretament i des de la seva quotidianitat van construir els obrers i les obreres del nostre barri.

Per acabar, entenem aquest text com un punt de partida. En els seus capítols, recull 12 mesos de recerca, realitzada des del novembre de 2018 al novembre de 2019, en els que s'ha pogut recuperar la memòria d'algunes de les pioneres de l'autoorganització obrera al Poble-sec, completant els relats històrics sobre el barri i visibilitzant les predecessores de les entitats que avui en dia fem ESS als seus carrers.

Desitgem que en el futur noves recerques arribin més enllà, aportant noves dades sobre les llacunes d'aquesta, recuperant les memòries encara invisibilitzades i trenant nous relats per explicar (i explicar-nos) l'ESS com a espai de resistència al capitalisme al barri del Poble-sec, a la ciutat de Barcelona i al món.

Bibliografia

Rafael CELADA, *Aproximació a l'atlas cooperatiu de Catalunya fins 1936*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Treball. Institut per a la Promoció i la Formació Cooperatives, 1989.

Marc DALMAU TORVÀ i Ivan MIRÓ I ACEDO: *Les cooperatives obreres de Sants. Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939)*, Barcelona, La Ciutat Invisible Edicions, 2010.

Grup de treball DESBORDES DE LA CULTURA: *Desbordar Barcelona. Un relat alternatiu de la cultura a la ciutat*, Barcelona, Pol·len Edicions - La Ciutat Invisible, 2017.

Huertas Clavería, Josep M. Tots els barris. Edicions 62

Antoni LÓPEZ I LLUCH: *Les monedes de les cooperatives catalanes 1850-1950* (vol. 1), Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1983.

Maria Teresa MARTINEZ DE SAS: *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans*, L'Abadia de Montserrat, 2000.

José Luis OYÓN: *La quiebra de la ciudad popular: espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*, Barcelona, Ediciones del Serbal 2008.

José Luis OYÓN, Juan José GALLARDO (coords.): *El cinturón rojinegro: radicalismo ceneteista y obrerismo en la periferia de Barcelona*, Barcelona, Ediciones Carena, 2004.

José Luis OYÓN, Juanjo ROMERO (eds.): *Clase antes que nación. Trabajadores, movimiento obrero y cuestión nacional en la Barcelona metropolitana, 1840-2017*, Barcelona, El Viejo Topo, 2017.

Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Història de l'associacionisme català contemporani: Barcelona i comarques de la seva demarcació, 1874-1966*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Direcció General de Dret i d'Entitats Jurídiques, 1993.

Josep TERMES: *De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939)*, col·lecció Història de Catalunya, vol. VI, Barcelona, Edicions 62, 1987.

HEMEROTECA

Prensa cooperativista de Catalunya:

- *Revista Cooperativa Catalana* (Barcelona, 1898-1905)
- *El cooperador cooperatista* (Barcelona, 1905-1911)
- *El cooperatista* (Barcelona, 1911-1915)
- *Cooperatismo* (Barcelona, 1915-1920)
- *Acción Cooperatista* (Barcelona, 1920-1938)

Borja DE RIQUER I PERMANYER: “Los beneficios de la Gran Guerra”, *La Vanguardia* (1 de novembre de 2018). Recuperat d'internet.

(<https://www.lavanguardia.com/opinion/20181101/452675879366/los-beneficios-de-la-gran-guerra.html>)

PÀGINES WEB

D.A., *Diccionari Biogràfic de Dones*, Xarxa Vives d'universitats - Generalitat de Catalunya - Consell de Mallorca, http://dbd.cat/fitxa_biografies.php?id=4029.

Censo de cooperativas de consumo en Catalunya, 1965-1936.